

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Інститут управління та права, Юридичний факультет
(повне найменування інституту, факультету)

Кафедра загальноправових та політичних наук
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему Політико-ідеологічні орієнтації в суспільній свідомості: регіональний аспект

Виконав: студент(ка) 2 курсу, групи Ю-219м

Спеціальності 052 «Політологія»

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Політологія

О.С. Макарчук

(прізвище та ініціали)

Керівник к.ф.н., доцент В.В.Волобуєв

(прізвище та ініціали)

Рецензент д-р п.н., проф. О.М. Кіндратець

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
 (повне найменування закладу вищої освіти)

Інститут, факультет Інститут управління та права, Юридичний факультет
 Кафедра Загальноправових та політичних наук
 Ступінь вищої освіти Магістр
 Спеціальність 052 «Політологія»
 (код і найменування)
 Освітня програма (спеціалізація) Політологія
 (назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Зав.кафедри Арабаджієв Д.Ю.
 «___» _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Макарчук Олександр Сергійович

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) «Політико-ідеологічні орієнтації в суспільній свідомості: регіональний аспект» _____

керівник проєкту (роботи) Волобуєв В.В., к.ф.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «29» вересня 2020 року № 241

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «___» _____ 2020 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 119 сторінок, 8 таблиць, 10 рисунків, 1 додаток, 102 джерела.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) визначені характерні особливості політико-ідеологічних орієнтацій як головного концепту дослідження; подані характеристики політичних партій і рухів як суб'єктів репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільстві; виокремлені моделі соціальної держави як контекстуальне оформлення політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості; проаналізовані регіональні особливості політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області); виокремлені механізми формування політико-ідеологічних орієнтацій в умовах транзитивного українського суспільства.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

–Ідеологічні складові у політичних практиках партій (за А.Панеб'янка);
 - Деякі характеристики моделей соціальних держав; \ - Категорії та одиниці аналізу ціннісних політико-ідеологічних орієнтацій політичних суб'єктів; \ - Кількісні результати контент-аналізу програм політичних суб'єктів в

українському політичному просторі; – Ціннісна структура суспільної свідомості в залежності від оцінки прийнятної моделі соціальної держави (термінальні цінності, %);– Ціннісна структура суспільної свідомості в залежності від оцінки прийнятної моделі соціальної держави (інструментальні цінності, %);– Ціннісна структура суспільної свідомості в залежності від вікової категорії респондентів (термінальні цінності, %);– Ціннісна структура суспільної свідомості в залежності від вікової категорії респондентів (інструментальні цінності, %); - Індекс ідеологічності релевантних українських партій; - Ставлення до різних моделей соціальної держави; - Оцінка основних політико-ідеологічних ціннісних орієнтацій в сучасному українському суспільстві (середні значення); - Смысловое навантаження поняття «соціальна справедливість» в груповій свідомості представників політичних партій (результати контент-аналізу); -Смысловое навантаження поняття «соціальна справедливість» в масовій свідомості електорату (результати контент-аналізу); - Ціннісна структура суспільної свідомості (термінальні цінності).

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	к.ф.н., доцент Волобуєв. В.В.		
2	к.ф.н., доцент Волобуєв. В.В.		
3	к.ф.н., доцент Волобуєв. В.В.		
4	к.т.н., доцент Нестеров О.В.		
Нормок-ь	к.ф.н., доцент Попович Я.М		

7. Дата видачі завдання «__» _____ 2020року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Попереднє затвердження тем, складання змісту	02.12.2019-04.12.2019	
2	Вивчення літературних джерел	09.12.2019-15.01.2020	
3	Збір матеріалу на кваліфікаційну магістерської роботу	10.02.2020-17.02.2020	
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	18.02.20-29.02.2020	
5	Виконання першого розділу	02.03.2020-24.04.2020	
6	Виконання другого розділу	04.05.2020-22.06.2020	
7	Виконання третього розділу	01.09.2020-30.09.2020	
8	Затвердження теми кваліфікаційної магістерської	29.09.2020	

	роботи		
9	Формування висновків та рекомендацій	01.10.2020-15.10.2020	
10	Оформлення кваліфікаційної магістерської роботи	16.10.2020 – 06.11.2020	
11	Перевірка роботи керівником	9.11.2020-11.11.2020	
12	Одержання відгуку та рецензії	11.11.2020-13.11.2020	
13	Попередній захист кваліфікаційної магістерської роботи	16.11.2020-19.11.2020	
14	Подання роботи на кафедру	22.11.2020	
15	Захист кваліфікаційної магістерської роботи	22.12.2020	

Студент(ка)

_____ (підпис)

О.С. Макарчук

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

_____ (підпис)

В.В. Волобуєв

_____ (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційної магістерської роботи на здобуття другого (магістерського) рівня освіти зі спеціальності 052 «Політологія»

Тема роботи: «Політико-ідеологічні орієнтації в суспільній свідомості: регіональний аспект»

Актуальність дослідження. Суспільно-політичне життя України постає дуже динамічним, і ця динаміка супроводжується значними змінами у взаємовідносинах людини з державою, владою, політикою, переоцінкою суспільних цінностей та ідеалів. У таких умовах політичні орієнтації громадян зазнають серйозних перетворень і потребують пильної уваги науковців. Як об'єкт дослідження політико-ідеологічні орієнтації цікаві тим, що вони мають комплексний характер і визначають спрямованість політичного вибору, політичної поведінки суб'єкта політики. Також політико-ідеологічні орієнтації можуть розглядатися в ролі методологічного інструменту для політичного аналізу і прогнозу, оскільки дозволяють виокремлювати політичних суб'єктів за їхніми політичними вподобаннями та відстежувати динаміку політичних виборів.

Таким чином, можна констатувати наявність важливої наукової проблеми, яка полягає у суперечності між поширенням політичних ідеологій (або в загальній їх відсутності і невизначеності), які набули розповсюдження у найбільш розвинених суспільствах світу, з одного боку, та відсутністю наявних знань щодо множинності форм, шляхів використання та механізмів формування політико-ідеологічних орієнтацій в сучасному транзитивному українському суспільстві, з іншого боку. Усе це й зумовило вибір теми даного дослідження і його актуальність.

Метою кваліфікаційної магістерської роботи є виявлення особливостей політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області).

Предметом дослідження виступають регіональні особливості політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області).

Об'єктом виступають політичні уявлення в масовій свідомості.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи пізнання соціальних явищ і процесів (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація) та соціологічні методи отримання емпіричних даних (контент-аналіз, експертне опитування, масове соціологічне опитування).

У ході дослідження використано такі методи: логіко-історичного, структурно-функціонального і порівняльного аналізу – для надання характеристики наукових підходів до систематизації моделей соціальної держави і типів політико-ідеологічних орієнтацій; аналізу й синтезу – для виокремлення структури політико-ідеологічних орієнтацій; структурно-функціонального аналізу і прогнозування – для визначення механізмів формування політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості в умовах транзитивного та інформаційного суспільства; експертного і масового соціологічного опитування – для аналізу регіональних особливостей політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області).

Інформаційну базу дослідження становлять монографії, наукові публікації, Інтернет-ресурси, власні обстеження.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані висновки мають цінність для подальшого дослідження політико-ідеологічних орієнтацій на регіональному рівні. Отримані результати можуть бути застосовані для розроблення механізмів формування політико-ідеологічних орієнтацій в сучасному українському суспільстві відповідно локальних і глобальних викликів.

Апробація результатів кваліфікаційної магістерської роботи. Основні результати, викладені в магістрській роботі, опубліковано статтю у

науковому журналі Політикус, Вип.№5. с.120-125.

Структура кваліфікаційної магістерської роботи. Складність проблем, що підлягають дослідженню, їхня різноплановість зумовили загальну логіку і структуру роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку посилань. Загальний обсяг роботи – 119 сторінок. Робота містить 8 таблиць, 10 рисунків. Перелік посилань включає 102 найменування.

АНОТАЦІЯ

На підставі теоретичного аналізу і результатів емпіричного дослідження політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості на прикладі Запорізької області було виявлено характерні особливості політико-ідеологічних орієнтацій як головного концепту дослідження; подано характеристику політичних партій і рухів як суб'єктів репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільстві; виокремлені моделі соціальної держави як контекстуальне оформлення політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості; проаналізовані регіональні особливості політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області); виокремлені механізми формування політико-ідеологічних орієнтацій в умовах транзитивного українського суспільства.

Ключові слова: політико-ідеологічні орієнтації, суспільна свідомість, політичні партії, політичні рухи, модель соціальної держави.

ANNOTATION

On the basis of theoretical analysis and the results of an empirical study of political and ideological orientations in the public consciousness, using the example of the Zaporozhye region, the characteristic features of political and ideological orientations as the main concept of the study were revealed; the characteristic of political parties and movements as subjects of representation of political and ideological orientations in society is given; highlighted the models of

the welfare state as the contextual design of political and ideological orientations in the public consciousness; analyzed the regional features of political and ideological orientations in the public consciousness (on the example of the Zaporozhye region); the mechanisms of the formation of political and ideological orientations in the conditions of a transitive Ukrainian society are highlighted.

Key words: political and ideological orientations, public consciousness, political parties, political movements, model of the welfare state.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ	12
1.1. Політико-ідеологічні орієнтації як головний концепт дослідження	12
1.2. Політичні партії і рухи як суб'єкти репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільстві.....	21
1.3. Модель соціальної держави як контекстуальне оформлення політико-ідеологічних орієнтацій	34
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ.....	49
2.1. Аналіз регіональних особливостей політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області).....	49
2.2. Механізми формування політико-ідеологічних орієнтацій в умовах транзитивного українського суспільства	78
РОЗДІЛ 3. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ	90
3.1 Аналіз потенційних небезпек.....	90
3.2 Заходи по забезпеченню безпеки.....	92
3.3 Заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці ...	94
3.4 Заходи з пожежної безпеки	100
3.5 Заходи по забезпеченню безпеки в надзвичайних ситуаціях	102
ВИСНОВКИ	105
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	109

ВСТУП

Суспільно-політичне життя України постає дуже динамічним, і ця динаміка супроводжується значними змінами у взаємовідносинах людини з державою, владою, політикою, переоцінкою суспільних цінностей та ідеалів. У таких умовах політичні орієнтації громадян зазнають серйозних перетворень і потребують пильної уваги науковців. Як об'єкт дослідження політико-ідеологічні орієнтації цікаві тим, що вони мають комплексний характер і визначають спрямованість політичного вибору, політичної поведінки суб'єкта політики. Також політико-ідеологічні орієнтації можуть розглядатися в ролі методологічного інструменту для політичного аналізу і прогнозу, оскільки дозволяють виокремлювати політичних суб'єктів за їхніми політичними вподобаннями та відстежувати динаміку політичних виборів.

Вивчення політико-ідеологічних орієнтацій має міждисциплінарний характер, ця проблематика перебуває на перетині наукових інтересів політології, соціології, політичної психології. Сучасні методологічні основи наукового аналізу політико-ідеологічних орієнтацій закладено в працях Г.Алмонда та С.Верби, вагомий внесок зробили А.Ваторопін, Д.Гавра, Є.Головаха, В.Матусович, Г.Пирог та інші.

В основі політико-ідеологічних орієнтацій лежить концептуально оформлена політична ідеологія. У сфері вивчення і класифікації політичних ідеологій плідно працюють як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, зокрема: А.Мендра, Р.Гароді, Ф.Кирилюк, В.Пугачов, Дж. Лоррейн, Клаус фон Бейме, М.Дюверже, Ю.Шведа, А.Панеб'ярко, С.Конончук, В.Лага, М.Тучек та багато інших.

Але не тільки політична ідеологія визначає політико-ідеологічні орієнтації громадян, але й уявлення про модель розвитку держави і суспільства в цілому. В цьому аспекті доцільним є вивчення політичних, ідеологічних і ціннісних орієнтацій щодо вибору напрямку розвитку України

як соціальної, правової держави. Серед сучасних науковців, що досліджували феномен соціальної держави, можна назвати імена таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як В. Андрущенко, С. Алексєєв, В. Бех, Г. Браун, Г. Гетьман, К. Горохова, Б. Дікон, С. Завадський, Г. Еспін-Андерсен, Ч. Лебо, М. Ніхаус, О. Лукашева, О. Панкевич, Я. Пасько, П. Рабінович, У. Робсон, Р. Титмусс, Г. Світа, А. Сіленко, В. Співак, О. Скрипнюк, П. Стецюк, М. Халс, І. Яковюк, В. Якубенко та інші.

Таким чином, можна констатувати наявність важливої наукової проблеми, яка полягає у суперечності між поширенням політичних ідеологій (або в загальній їх відсутності і невизначеності), які набули розповсюдження у найбільш розвинених суспільствах світу, з одного боку, та відсутністю наявних знань щодо множинності форм, шляхів використання та механізмів формування політико-ідеологічних орієнтацій в сучасному транзитивному українському суспільстві, з іншого боку. Усе це й зумовило вибір теми даного дослідження і його актуальність

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення особливостей політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області).

Поставлена мета зумовила необхідність розв'язання таких завдань:

- визначити характерні особливості політико-ідеологічних орієнтацій як головного концепту дослідження;
- подати характеристику політичних партій і рухів як суб'єктів репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільстві;
- виокремити моделі соціальної держави як контекстуальне оформлення політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості;
- проаналізувати регіональні особливості політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області);
- виокремити механізми формування політико-ідеологічних орієнтацій в умовах транзитивного українського суспільства.

Об'єкт дослідження – політичні уявлення в масовій свідомості.

Предмет дослідження – регіональні особливості політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області).

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи пізнання соціальних явищ і процесів (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація) та соціологічні методи отримання емпіричних даних (контент-аналіз, експертне опитування, масове соціологічне опитування).

У ході дослідження використано такі методи: логіко-історичного, структурно-функціонального і порівняльного аналізу – для надання характеристики наукових підходів до систематизації моделей соціальної держави і типів політико-ідеологічних орієнтацій; аналізу й синтезу – для виокремлення структури політико-ідеологічних орієнтацій; структурно-функціонального аналізу і прогнозування – для визначення механізмів формування політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості в умовах транзитивного та інформаційного суспільства; експертного і масового соціологічного опитування – для аналізу регіональних особливостей політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані висновки мають цінність для подальшого дослідження політико-ідеологічних орієнтацій на регіональному рівні. Отримані результати можуть бути застосовані для розроблення механізмів формування політико-ідеологічних орієнтацій в сучасному українському суспільстві відповідно локальних і глобальних викликів.

Структура й обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку посилань. Загальний обсяг роботи – 112 сторінок. Робота містить 8 таблиць, 10 рисунків. Перелік посилань включає 102 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ

1.1. Політико-ідеологічні орієнтації як головний концепт дослідження

Сучасний соціально-політичний стан в Україні характеризується соціальним напруженням в суспільстві і нестабільністю політичної системи на фоні ідеологічних розбіжностей серед суб'єктів політичного процесу. Серед основних чинників, що впливають на таку ситуацію можна виділити наступні: 1) виклики, пов'язані із ситуацією на Сході України, що потребують вирішення конфлікту на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях; 2) відсутність і розмитість ідеологічного напрямку розвитку України як соціальної держави; 3) загрози, спричинені поширенням коронавірусу і карантинних заходів, що негативно відображаються на економіці і соціальній безпеці населення; 4) відсутність консенсусу серед політичних суб'єктів щодо пріоритетів в досягненні цілей національної безпеки – позиціонування власних політичних орієнтирів як єдиних ідеологічно «правильних», що спричиняє розкол в українському суспільстві; 5) вплив глобальних чинників – військові конфлікти в інших країнах, екологічні проблеми, світова економічна криза. Саме тому нагальною науковою проблемою є виявлення і систематизація політико-ідеологічних орієнтацій, які представлені в масовій свідомості.

Вивчення політичних орієнтацій має міждисциплінарний характер, ця проблематика перебуває на перетині наукових інтересів політології, соціології, політичної психології. Сучасні методологічні основи наукового аналізу політичних орієнтацій закладено в працях Г.Алмонда та С.Верби, вагомий внесок зробили А.Ваторопін, Д.Гавра, Є.Головаха, В.Матусович, Г.Пирог та інші.

Є декілька підходів до трактування політичних орієнтацій. Так, у роботах одних авторів політичні орієнтації розглядаються як «оціночно-

однозначна реакція суб'єкта на політичний об'єкт» [19, с.68]. Інші дослідники розглядають політичні орієнтації як «спрямованість особистості на певні політичні ідеї і цінності, на ті чи інші політичні сили; у сукупності є зовнішніми силами, які регулюють і детермінують мотивацію особистості і їх поведінку в політичній сфері [14, с.39-40]. Ці інтерпретації об'єднує розуміння політичних орієнтацій як оцінного ставлення суб'єкта до явищ, процесів і норм політичного простору.

Як зазначає, Г.Пирог, завдяки своїй можливості оцінювати соціально-політичну дійсність політична орієнтація дозволяє структурувати зовнішній щодо суб'єкта соціально-політичний простір у змістовному і оцінному планах [55, с.337]. В свою чергу оцінне ставлення передбачає вибір за критерієм «своє» і «чуже», що і виявляється політичною орієнтацією ідентичності особистості.

Формування політичних орієнтацій характеризується двофазністю. Перша фаза – комунікативна взаємодія із простором реальних або віртуальних ідеологічних дискурсів, структурування цього простору і первинна ідентифікація реальних акторів політичного процесу, будь то інституції або персоналії в межах найпростіших дискурсивних опозицій. Друга фаза – це позиціонування суб'єкта в межах сформованої системи координат, відшукання його власного місця на «політичній карті» [19, с.68].

Важлива роль у розумінні політичних орієнтацій належить Г.Ділігенському, який визначав їх як «уявлення про відповідні їхнім потребам цілі політичної діяльності та прийнятні для них засоби досягнення цих цілей» [28, с.250]. Він визнає їх, з одного боку, продуктом соціально-політичних процесів, а з іншого – рушійною силою суспільно-політичної поведінки людей.

Розуміння політичних орієнтацій як уявлень розвиває В.Павлов, він позначає їх як ціннісно й мотиваційно детерміновану систему уявлень про цілі політичної діяльності та засоби досягнення цих цілей, визначальну спрямованість політичної поведінки [49]. За В.Павловим. політичні

орієнтації, по-перше, визначають спектр політичних партій у демократичному суспільстві, по-друге, формують політичну культуру в суспільстві, яка орієнтує громадян на відповідальність за ухвалені органами влади політичні рішення і закріплює необхідні для цього форми політичної участі.

В цілому, політичні орієнтації виступають як взаємовпливові механізми, що визначають політичні інтереси і уподобання, представлені в суспільній свідомості, в основі яких лежить концептуально оформлена політична ідеологія.

Ідеологія – це система поглядів стосовно основних принципів організації суспільства, його цінностей та місця в ній людини. Структура ідеології складається з таких елементів: образ або картина соціальної дійсності (того, що відбувається в конкретному суспільстві та поза ним); ціннісно-сміслова система, представлена як ієрархія ціннісних установок; соціальні практики як методологія діяльності для зміни або збереження наявного стану справ у суспільстві. З огляду на це, політичними ідеологіями називаються політичні концепції, що стали ідеологіями, тобто відіграють інтегративну роль стосовно політичних рухів і зміщують наголоси від концептів до цінностей.

Звичайно, на сьогодні існує велика кількість визначення ідеології як у загальному, так і в політичному контексті. Так, американський соціолог Н.Смелзер обґрунтовує розуміння ідеології як системи теоретичного знання, що утворює певні цінності й факти. Функції ідеології, вважає він, полягають, по-перше, у тому, щоб послабляти соціальну напругу, яка виникає тоді, коли люди усвідомлюють розбіжності між своїми цінностями і реальними умовами своєї життєдіяльності. По-друге, оскільки ідеології захищають інтереси певних соціальних груп, то мають, у силу свого статусу, виправдовувати наявний стан речей (консервативні типи ідеології) або ж, навпаки, боротися за його скасування (радикальні типи ідеології). По-третє, ідеології можуть надавати сенс і законність діям людей, їх вимогам,

визначаючи їхню ідентичність [70]. А.Мендра витлумачує ідеологію як систему доцільних, науково обґрунтованих положень, покликаних давати зрозуміле пояснення соціальної дійсності. Р.Гароді, навпаки, вважає, що ідеології, у тому числі й світові, – лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, націоналізм тощо, – не можуть дати задовільні відповіді на порушені постіндустріальною цивілізацією питання через розрив між дійсністю, котра пішла далеко вперед, і застарілими теоретичними конструкціями [45].

У терміносистемі сучасної політичної науки термін «ідеологія» є одним із найважливіших і найуживаніших. Категорія «політична ідеологія» несе особливе емоційне навантаження, її активно застосовують як специфічну політичну технологію і засіб маніпулювання суспільно-політичною свідомістю. У політології виокремлюють такі її тлумачення: процес відтворення смислів, знаків і цінностей у соціальному житті; сукупність ідей, притаманних конкретній соціальній групі або класу; «хибні» ідеї, які сприяють легітимізації панівної системи влади; постійно спотворена комунікація; форми мислення, мотивовані соціальними інтересами; тип ідентифікації; соціально необхідні ілюзії; збіг установок влади з домінуючим суспільно-політичним дискурсом; діяльнісно-орієнтована сукупність переконань [56, с.459]. Казахстанський дослідник Б.Каріпов пропонує розглядати політичну ідеологію як своєрідну інтелектуальну схему, засіб спрощення політики, інструмент формалізації суспільної самосвідомості. Ідеологія у його розумінні постає як нормативно-символічний складник політики; вона формулює схематичні й розгорнуті картини минулого, сьогодення та майбутнього, а також раціоналізує політику, адже через проектування політичного простору вибудовує певні конфігурації владних відносин [32, с. 283 – 284].

Політичний ідеалізм як основа ідеологічної доктрини передбачає формування певної аксіологічної системи. Цінності є невід'ємним компонентом ідеології, адже саме вони формують ідейне ядро доктринальної

системи. Залежно від світоглядно-аксіологічного спрямування політичні доктрини можуть бути правими, центристськими чи лівими. Американський політолог Е.Хейвуд серед цінностей правих ідеологій виокремив владу, обов'язки, ієрархію, традиції, порядок, реакцію і націоналізм; серед лівих – свободу, права, рівність, прогрес, братерство, реформи та інтернаціоналізм [73, с.313]. Центристські доктрини поєднують у певних комбінаціях деякі цінності правих та лівих ідеологій. У функціонуванні політичних ідеологій останніх десятиліть помітний ідеологічний симбіоз – сплетіння цінностей та ідеалів різних доктринальних систем. З огляду на це Е. Хейвуд наводить три схеми розмежування політичних ідеологій сучасності: «лінійний політичний спектр», «політичний спектр “підкова”» та «двовимірний політичний спектр».

«Лінійний політичний спектр» горизонтально охоплює такі ідеології, як комунізм, соціалізм, лібералізм, консерватизм, фашизм, ілюструючи відмінності у ставленні прихильників цих доктрин до економіки і ролі держави. Відповідно до «лінійного політичного спектру», ліві ідеології виступають за втручання держави у справи суспільства і спираються на ідеали колективізму, а праві ідеології захищають цінності вільного ринку та ідеали індивідуалізму.

«Політичний спектр “підкова”» обґрунтований західними науковцями після Другої світової війни з метою принципового відмежування тоталітаристських, «моністичних» (антиплюралістських) тенденцій (фашизм і комунізм) від толерантних і відкритих ідейно-політичних течій сучасності.

У 60-ті роки ХХ ст. Г. Айзенк запропонував «двовимірний політичний спектр» з додатковою вертикаллю «авторитаризм-лібералізм» (репрезентує одну з центральних антиномій політики – влада versus свобода). Перевага «двовимірного політичного спектру» у створенні точнішої, об'ємнішої картини ідеологічного плюралізму сучасності та уможливленні відокремлення економічної вісі (уявлення про належну організацію економіки) від політичної (позиції щодо громадянських свобод) [73, с. 313 –

314].

На сьогодні дослідники не мають єдності поглядів щодо побудови ідеологічної структуризації політичних інтересів. Зокрема, Ф.Кирилюк вважає, що сучасний ідеологічний спектр складається з шести частин: комунізм, соціал-демократія, лібералізм, консерватизм, націоналізм і фашизм [46]. Російські дослідники В.Пугачов та А.Соловйов говорять лише про чотири типи ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціалізм і фашизм) [58]. К.Гаджієв, поділяючи ідеологічний спектр на п'ять ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, марксизм і тоталітаризм [20]), зазначає, що реально конкурентними нині є лише лібералізм, консерватизм і соціал-демократія. На думку М.Головатого, в Україні існують такі основні ідеології: комуністична, соціалістична, ліберально-демократична, соціал-демократична, націонал-демократична і християнсько-демократична [23]. В.Бебик провідними політичними доктринами називає лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, соціалізм, соціальну демократію, анархізм і тоталітарні доктрини (комунізм, фашизм, сіонізм) [10].

Західні дослідники вважають, що сучасне ідеологічне поле західних демократій характеризується розширенням форм політичного життя, і це передбачає існування традиційних та постматеріалістичних ідеологій (наприклад, мультикультуралізм, екологізм, антиглобалізм), які, зрештою, мають у собі певний ідеологічний інваріант, притаманний західній цивілізації – ліберальну філософську й політичну доктрину. Так, Дж. Лоррейн зазначає, що в сучасних розвинених суспільствах ідеологія зникла, поступившись власному «функціональному еквіваленту» [35]. Таким функціональним еквівалентом ідеології-гегемона або ідеологічної парадигми чи «системотвірної» ідеології вважають неолібералізм. Сутністю такого «функціонального еквіваленту», на нашу думку, є те, що він становить сукупність ціннісно-нормативних паттернів, які мають найбільш універсальний характер у тому чи іншому суспільстві, тобто сприймаються

більшою його частиною і водночас є основою для агрегації та репрезентації колективних інтересів. Отже, саме неолібералізм є системотвірною ідеологією в західних демократіях, котра зумовлює загальну парадигму стосунків «індивідуум – держава» як у теоретичному, так і в практичному вимірах. Більше того, його можна навіть назвати субститутотом тотальної ідеології у сенсі К.Мангейма, який стверджує, що ідеологія є сукупністю ідей, «трансцендентних» стосовно суспільного буття [40].

Таким чином, усі провідні типи ідейно-політичних течій сучасності окреслюють різнопланові напрями і форми загальносвітового та національного розвитку, що приводять до змін на різних рівнях суспільно-політичного функціонування і в різних політичних системах. Основними є: зміни в природі влади; зміни в природі громадянського суспільства; зміни в цінностях та сприйнятті індивідуумів; зміни в національних і міжнародних системах. Головна проблема функціонування політичних ідеологій – їх нездатність (більшою чи меншою мірою) вчасно й ефективно реагувати на виклики часу.

Отже, політична ідеологія представляє собою концептуально оформлений ціннісний конструкт сприйняття соціальної і політичної дійсності і місця особистості в такому соціально-політичному просторі, що врешті решт визначає політико-ідеологічні орієнтації в суспільній свідомості.

Щоб охарактеризувати політичні орієнтації суб'єктів політики, різні автори пропонують свої підходи до опису їхньої структури. Г.Алмонд вважає, що для послідовного розкриття політичної орієнтації індивіда досить з'ясувати знання, емоції й оцінки щодо держави загалом, себе в цій політичній системі, політики на рівні вироблення та втілення в життя політичного курсу [4].

І.Воробйова пропонує аналізувати політичні орієнтації за такими видами: 1) світоглядні орієнтації: інформованість про політичні процеси, явища і події, а також політична ідентифікація, політичні переконання; 2) орієнтації щодо інститутів державного управління: оцінка органів влади й

осіб, які виконують політичні функції; 3) орієнтації щодо своєї власної діяльності: політична включеність і політична поведінка [18, с.17].

В.Руженцева для емпіричного виміру політичних орієнтацій розробила систему показників, а саме:

– політичні цінності (судження про свободу, соціальну справедливість, демократію, індивідуалізм, роль держави, характер міжнаціональних відносин тощо);

– політичні ідентичності (ототожнення людиною себе з якоюсь політичною позицією, з іншими суб'єктами політичних відносин; ставлення до різних суб'єктів політичного процесу тощо);

– політична компетентність (участь у дискусіях із політичних проблем, інформованість, цікавість до політичних подій, обізнаність щодо політичної діяльності тощо);

– схильності до окремих форм політичної активності (участі в діяльності політичних організацій, в електоральному процесі, в акціях протесту тощо);

– політична довіра (ставлення до політичних лідерів, ступінь підтримки інститутів влади тощо) [62, с.17].

Найбільш продуктивним для розуміння структурної будови політичних орієнтацій в контексті предмета нашого дослідження є системно-психологічний підхід Г.Пирог, яка виділяє поверхневий, серединний і глибинний рівні [55, с.339]. Розглянемо його більш детально.

Поверхневий рівень, на думку авторки, утворюється в результаті спільної дії зовнішніх соціально-політичних впливів і наступних рівнів політичних орієнтацій і має усвідомлений характер. Цей рівень відображає уявлення людини про сучасну політичну систему держави, політичних лідерів, політичні партії та їхні програми, проявляється в акті політичного вибору. Він є найбільш рухливим, найменш сталим, саме на ньому особистість декларує свою відданість певним політичним силам (партії, лідеру), артикулює свій вибір на виборах в органи влади.

Серединний рівень більш стійкий, ніж попередній, меншою мірою прив'язаний до конкретних політичних персоналій і партій, і саме він визначає їх вибір. Він є центральним, ключовим у політичній орієнтації особистості. Цей рівень охоплює політичні цінності, знання, оцінки і переконання. Система цінностей індивіда створюється під час соціалізації і визначається історією, культурою, національними особливостями суспільства, політичною ситуацією тощо, вона є однією з основних складових частин процесу формування політичної свідомості та політичної поведінки людини. Знання являють собою засвоєну або самостійно вироблену суб'єктом політичну інформацію. Оцінки є результатом співвіднесення інформації з попереднім досвідом, збагаченого емоційним ставленням залежно від значущості інформації. Переконання – це впорядкована, стійка система поглядів, які формуються на основі знань, оцінок і особистісного досвіду людини. Взаємодія цих складників характеризує особистість як суб'єкта соціально-політичного процесу.

Глибинний рівень відображає мотиваційну сферу особистості та формує її загальне ставлення до суспільно-політичної діяльності. На цьому рівні представлені настанови, набуті в період первинної соціалізації, що є базовими для політичних орієнтацій і залежно від конкретних соціально-політичних обставин можуть стати основою різного політичного вибору. Ставлення до влади опосередковано всім комплексом індивідуально-психологічних рис особистості: людина розглядає політичний світ крізь призму своїх особистісних особливостей, мотивів, потреб і настанов. Ці глибинні компоненти політичних орієнтацій залежать від особистісної структури людини, включеної в політичні відносини, і визначають не стільки вибір позиції, скільки стиль поведінки.

На основі даного підходу, Г.Пирог розробила методику для вивчення власне політичних уподобань респондентів, які визначені як «політико-психологічні комплекси», які, з одного боку, відповідають типам ідейно-політичних течій, політичних ідеологій, які можуть бути актуальними для

сучасних українців (лібералізм, консерватизм, соціалізм, авторитаризм, націоналізм), з іншого боку, мають психологічні складники, а саме цінності, відносини людини і влади, типи політичної свідомості і поведінки [55, с.340].

Таким чином, можна зробити наступні висновки щодо проблеми дослідження політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості: по-перше, в основі політико-ідеологічних орієнтацій лежать ціннісні ідеологічні конструкти, які відображають сприйняття і оцінку суспільства і особистості у соціально-політичному вимірі; по-друге, розгляд політико-ідеологічних орієнтацій передбачає не тільки їх дослідження в контексті політичної ідеології, але й уявлень громадян про напрям розвитку України як соціальної держави (більш того як цивілізаційний вибір); по-третє, дослідження політико-ідеологічних орієнтацій потребує виявлення домінуючих політичних ідеологій основних політичних суб'єктів – політичних партій і об'єднань.

1.2. Політичні партії і рухи як суб'єкти репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільстві

Дослідження політичних партій, які відіграють важливу роль в державно-політичній системі сучасних держав, є однією із найактуальніших проблем цілого ряду сучасних суспільних наук – філософії, державознавства, політології, соціології та суспільствознавства. І важко точно визначити, котра із цих наук відіграє провідну роль у визначенні партій. Характеризуючи поняття партії, вважаємо за доцільне виділити кілька науково-методологічних напрямів, з точки зору яких може інтерпретуватися поняття «партія» в різних сферах сучасних гуманітарних наук.

1. У філософсько-етичному розумінні встановлюється так зване «органічне» поняття партії як природньої форми об'єднання людей, яке відбувається на основі певних принципів і спрямоване на реалізацію певних цілей.

2. У соціально-історичному аспекті партії можна розглядати як певний цілком стійкий структурний елемент соціальної системи, як колективну форму організації та інституалізації соціально-класової активності, як чинник формування й вираження громадської думки та ідеологічних установок різних соціальних груп. Для цього використовуються категорії науки про суспільство чи зіставлення феномена партії з державою. Це призводить до того, що практично зі сфери розгляду виключається державно-правові елементи політичних партій.

3. У політологічному, державознавчому значенні поняття «партія» є елементом державно-політичної системи, тісно пов'язаної з державними та правовими інститутами.

Існує безліч визначень політичної партії з різних теоретико-методологічних підходів. Зупинимося на визначенні одного з відомих американських політологів Д.Ептера. Так, використовуючи системний підхід, він характеризує політичні партії як складові елементи політичної системи, «підсистему», що організовує діяльність уряду [61]. При цьому основною ознакою політичних партій він вважає формування громадської думки, розробку політичного курсу, який стає рушійним мотивом діяльності уряду й забезпечує розумний баланс між громадською думкою та державною владою. Інша важлива його характеристика полягає в тому, що форма політичної партії залежить від ряду соціально-політичних характеристик суспільства, від наявних у суспільстві соціальних розколів.

Таке визначення, ясна річ, не вичерпує функціональної значимості політичної партії як суб'єкта, особливо в сучасних умовах глобалізації й постіндустріального суспільства. Процеси глобалізації та модернізації, що дедалі більше розвиваються та поширюються, є новим полем в економічних, культурних і політичних трансформаціях сучасного суспільства. Одним із наслідків цих трансформацій стала криза деяких класичних ідеологій (неоконсерватизму, неолібералізму, соціал-демократії) та низки соціальних інституцій (політичних партій, громадських рухів тощо), котрі не

спромоглися адаптуватися до цих модернізаційних процесів. У межах глобалізаційних трансформацій з'являються й розвиваються нові інституційні утворення та форми політичної свідомості, цінності та політичні пріоритети яких відповідають усім сучасним вимогам та викликам. Загалом криза традиційних ідеологій справді є реальною ознакою сучасної політики. Вона пов'язана у свою чергу із таким явищем, як «суспільна фрагментація».

Західні автори фрагментоване суспільство розуміють як таке суспільство, у котрому колективні політичні діячі як клас і нація посідають менш важливе, порівняно з попереднім, місце у наявних структурах політичних і соціальних дій. Зрештою, це унеможлиблює функціонування «масових партій» та відчутно зменшує привабливість або навіть можливість політики, заснованої на тотальній ідеології [101]. Це вказує на трансформацію політичної партії як інституції суто ідеологічного спрямування, що дозволяє стверджувати про використання сьогодні маркетингових методів у діяльності сучасних політичних рухів, об'єднань, кампаній.

Так, американський філософ і політичний мислитель Р.Рорті, у свою чергу, розрізняє поняття «рух» і «кампанія» [99]. Він вважає, що ця відмінність переважно ґрунтується на різниці між «ідеологічною політикою» й «політикою проблем». Відомий аргумент Р.Рорті полягає в тому, що політична активність рухів спрямована на досягнення великої універсальної мети – такої, як, наприклад, суспільна перебудова, а окремі питання оцінюються в термінах їхнього внеску у фінальну мету повного соціального перетворення. Політика ж кампаній більшою мірою спрямована на досягнення конкретних цілей у локальному контексті, що мають безпосередній суспільний вплив у близькій перспективі.

Разом із тим, у розвинених демократичних країнах за постіндустріальних умов, у процесах зміни суспільних пріоритетів від матеріальних до постматеріальних, розвитку громадянського суспільства, «політики кампаній» політичні партії починають втрачати значення в полі

артикуляції інтересів суспільних груп, підвищуючи шанси менш формалізованих і гнучких посередників у відносинах між населенням і владою. Це позначається і на самих партіях: вони стимулюють тенденції децентралізації та посилення ролі місцевих осередків, сприяють розширенню партнерських зв'язків із формалізованими (організованими) та неформальними об'єднаннями громадян. Це вказує на те, що політичними суб'єктами сьогодні можуть виступати як органи державної влади, так і громадські об'єднання та організації, котрі підтримують певні принципи та ідеї соціально-політичного та соціально-економічного розвитку суспільства (як і ідеологічна спрямованість політичної сили в розвитку соціально-економічної сфери).

Враховуючи, що формування рис соціальності держави, політичні інститути (партії та рухи) невід'ємно пов'язані із демократичним устроєм. В цьому сенсі політичні партії здійснюють власну діяльність відповідно до принципів демократії, формуючи державну і соціальну політику. Суголосно цій тезі звучить думка патріарха американської політології Е.Шатшнайдера, котрий наголосив на ролі партій для демократії, зазначаючи, що «політичні партії створили демократію, і що сучасна демократія немислима без партій... Тому партії – це не просто додатки до сучасного уряду, вони є його центром і відіграють визначальну і творчу роль у ньому» [100, с.1]. Безумовно, у цій цитаті відчувається оптимізм носія американської демократичної традиції з її виключно важливою політичною роллю партій. Тим не менш, дійсно у всіх без винятку стабільних демократіях, незалежно від форми організації влади, партії як колективні суб'єкти публічної політики відіграють ключову роль у формуванні структур влади і виробленні державної політики. Якщо ж владні еліти та уряд формуються не політичними партіями, а на патримоніальній, трайбалістській, комерційній чи іншій неполітичній основі, будь-який режим, який зовні видається демократичним, буде недемократичним по суті.

Необхідно відзначити, що кожна політична партія (незважаючи на її ідеологічну або прагматичну спрямованість) має на меті не тільки досягнення

влади, але й просування пріоритетів розвитку держави на основі певних ціннісних принципів, які відтворені в програмах політичних партій. Просування моделі соціальної держави – одне з важливих задань політичних партій. Це здійснюється, як було зазначено раніше, не тільки завдяки ідеологічній спрямованості (консервативної, ліберальної, соціал-демократичної тощо), але й через просування конкретних ідей розвитку в різних сферах суспільства або вирішення конкретних соціальних проблем.

Отже, політичні партії, рухи і об'єднання виступають основним суб'єктом реалізації політико-ідеологічних орієнтацій, що мають певну ідеологічну спрямованість і погляд на соціальний, економічний і політичний розвиток суспільства і представлені в масовій свідомості. Таким чином, політичні партії і рухи виступають як суб'єкти репрезентації політичної ідеології в суспільстві.

Дослідники пропонують різні системи класифікації та позиціонування політичних партій, залежно від ідеологічних пріоритетів. За основу цих класифікацій зазвичай береться зміст і характер політичних ідеологій та роль ідеології у формуванні діяльній мотивації партій.

Зокрема, німецький соціолог, політолог М.Вебер у праці «Політичні партії та політичний розвиток» за критерієм «раціональної діяльності» пропонував поділяти політичні партії на партії «патронажні», мета діяльності яких обмежена боротьбою за владу, і партії, орієнтовані на групи інтересів з конкретним соціальним статусом для реалізації конкретних матеріальних результатів та абстрактних світоглядних (ідеологічних) принципів [15].

У свою чергу, сучасний політолог Клаус фон Бейме за ідеологічною ознакою виділяє ліберальні, радикальні, консервативні, селянські, соціал-демократичні, соціалістичні, комуністичні, регіональні, етнічні, крайні праві та екологічні партії [11]. Подібний підхід типології політичних партій за ідеологічною ознакою застосовують також польські дослідники Р.Хербут і А.Ямруз. Зокрема, А.Ямруз доходить висновку про наявні три основні типи політичної ідеології: консервативний, ліберальний і соціал-демократичний

[86].

Французький соціолог, політолог М.Дюверже загалом уважав структурну диференціацію партій важливішою за ідеологічну, не заперечуючи мотиваційної ролі ідеології з боку як суспільних груп, так і партій. Дослідник зазначає, що в політичній орієнтації громадян відіграють роль дві групи чинників: приватні (локальні) та загальні, або чинники особистісні та чинники ідеологічні. Вони тісно переплітаються, і для їх відокремлення одне від одного необхідний метод справжнього соціального психоаналізу.

Ідеологічний складник – це підстава для класифікації партій. Залежно від ідеології, що лежить в основі програм політичних партій, учений поділяє їх на консервативні, ліберальні, соціалістичні, комуністичні та фашистські. М.Дюверже також говорить про ідеологічно децентралізовані партії, тобто такі, у яких існує внутрішня диференціація за ідеологічною ознакою та виникають фракції й платформи [29].

Як зазначає Ю.Шведа, у сучасній західній політології прийнято виділяти прагматичні партії, що не мають концептуально обґрунтованих ідеологічних програм, та ідеологічні партії, котрі у своїй діяльності керуються ідеологічними принципами [86].

Більшість дослідників поділяє думку, що ідеологічність є ознакою насамперед масових партій (М.Дюверже) або партій «масової інтеграції» (З.Нойманн) [96] чи масово-бюрократичних партій (А.Панеб'ярко). Останній характеризує масово-бюрократичні партії як такі, що ґрунтуються на провідній ролі партійної бюрократії, активному залученні членів, колегіальному внутрішньому керівництві, фінансуванні за допомогою членських внесків, супутніх структур, груп інтересів та ідеології [97].

Водночас сьогодні ці масово-бюрократичні партії трансформуються в електорально-професійні. На думку А.Панеб'ярко, такі партії відзначаються центральною роллю професійних політиків, є електорально орієнтованими, мають слабкі зв'язки зі своїми членами, фінансуються за допомогою

зацікавлених груп і державою, зосереджені скоріше на розв'язанні актуальних точкових проблем, ніж на ідеології [97].

Спираючись на аналіз наукової літератури та на класифікацію типів партій А.Панеб'янка, роль ідеології у політичній практиці сучасних партій можемо представити таким чином (див. табл. 1.1) [34].

Деякі з наведених ознак потребують детальнішого пояснення. Так, будь-який колективний суб'єкт у політичному полі (й передусім це стосується політичних партій) спрямовує свою діяльність на здобуття політичного визнання, легітимності (ці поняття можна звести до спільного знаменника – «політичний капітал») і зрештою – на здобуття повноти політичної (законодавчої та виконавчої) влади. Власне, цей пункт є ключовим для будь-якої політичної партії. Отже, відмінність між масово-бюрократичними та електорально-професійними партіями полягає в тому, що перші апелюють до «загальної волі», тобто намагаються представити ці інтереси як такі, що приховано жевріють у суспільній свідомості, і лише конкретна політична сила може їх виразити й утілити в життя, натомість інші намагаються переконати цільову аудиторію у значущості якихось проблем та своїй спроможності їх висловити.

Таблиця 1.1 – Ідеологічні складові у політичних практиках партій (за А.Панеб'янка [34])

Масово-бюрократичні	Електорально-професійні
Артикуляція власних політичних інтересів як «загальної волі»	Артикуляція власних політичних інтересів як «загального інтересу»
Ідеологічна вмотивованість політичної діяльності	Ідеологія як один із мотивів політичної діяльності

Продовження таблиці 1.1

Ефект «символічного впізнання»	Ефект «демократичного контракту»
Мобілізація мас для колективної політичної дії	Мобілізація виборців для електоральної підтримки
Наявність ідеологічного апарату, відповідального за роботу із членами	Наявність професійних служб, відповідальних за PR та роботу зі ЗМІ

Як зазначає С.Конончук, масово-бюрократичні партії є ідеологічними за визначенням. Разом із тим, вона вказує на диференціацію серед електорально-професійних партій у їх ставленні до ідеології, виділяючи електорально-професійні партії сильної ідеологічної артикуляції (програмні партії) та електорально-професійні партії слабкої ідеологічної артикуляції, або прагматичні. Це розрізнення вона пояснює на підставі того, що у прагматичних партій відсутні або слабо виражені деякі ідеологічні складники як на рівні політичного дискурсу, так і на рівні політичних практик. Зокрема, це може стосуватися ідеологічної артикуляції партійних програм, або виборчих стратегій. З іншого боку, для політичних «програмних» партій характерним є те, що вони впродовж тривалого часу стабільно дотримуються визначеної ідеологічної лінії [34].

Актуальним питанням на сьогодні виступає дослідження політико-ідеологічної спрямованості політичних суб'єктів посткомуністичних країн, зокрема України. Політична ідеологія, маючи з-поміж своїх основних структурних елементів сукупність цінностей суспільно-політичного розвитку, програмні настанови, сформульовані на основі цієї системи цінностей, стратегію й тактику реалізації зазначених програмних настанов, робить вагомий внесок у структурування партійної системи України, надає діяльності політичних партій ознак цілісності й системності, чітко фіксує ту чи іншу концепцію розвитку суспільства та його політичної системи,

прибічниками котрої виступають як окремі політичні партії, так і найрізноманітніші соціальні групи, що утворюють громадянське суспільство.

Сьогодні в Україні представлено практично всі без винятку класичні політичні ідеології. Як зазначає В.Лага, сучасний ідеологічний простір України розвивається також під впливом цілого ряду ідеологічних течій, або так званих «нових ідеологій» [36]. Характер представлення багатьох класичних політичних ідеологій в Україні у діяльності вітчизняних політичних партій суттєво відрізняється від аналогічних західних зразків. Більше того, лише одиниці свідомо розбудовують свою політичну діяльність на чітких ідеологічних засадах. Однак наявність подібних розбіжностей жодним чином не свідчить про «неповноцінність» вітчизняного ідеологічного простору, а пояснюється виключно специфікою сприйняття тих чи інших класичних політичних ідеологій у суспільній свідомості, а також рівнем розвитку партійної системи в Україні.

Чеський соціолог, політолог М.Тучек виділяє три основні ціннісні орієнтації в посткомуністичному суспільстві: соціал-демократичну / комуністичну (соціальна справедливість, рівність людей, визнання всіма ролі моральних цінностей, довіру між людьми), консервативну (колективні уявлення про майбутнє, що поділяються усіма, належність до народу, згода більшості з соціальною системою, визнання ролі моральних цінностей, довіра до політиків), ліберальну (свобода для кожного, самореалізація для більшості людей, підтримка демократичної системи, усвідомлення належності до Європи як культурного та політичного ареалу, економічний добробут) [75].

У межах нашого дослідження політичні партії ми розглядаємо як основні суб'єкти реалізації політико-ідеологічних орієнтацій, представлених в українському суспільстві, і тому зупинимося на ідеологічних засадах сучасних українських партій. За основу класифікації ми взяли систематизацію за ідеологічністю (консервативні, ліберальні, соціал-демократичні, національно-демократичні, комуністичні), а також за

спрямованістю дій партій у напрямку соціального, економічного та політичного розвитку держави. До таких партій ми віднесемо:

1) масово-бюрократичні, програмні партії, які у своїй основі мають певну й чітку ідеологію, тобто є суто ідеологічними й підтримують розвиток держави відповідно до принципів та ціннісних імперативів ідеології;

2) електорально-професійні, прагматичні партії, ідеологія яких розмита й не має чіткої визначеності, дії яких спрямовані передусім на реалізацію конкретних завдань відповідно до соціально-економічної ситуації в країні.

Вважаємо, що саме сучасні українські прагматичні партії формуються в межах неолібералізму та його соціально-економічних принципів. Так, неоліберальна модель господарювання, заснована на постулаті максимального обмеження впливу держави на ринок, сьогодні лежить в основі економік найбільш розвинених країн і в глобальному вимірі. Навіть антикризові заходи в період нещодавньої рецесії (2008-2009 років) вписуються, на наш погляд, у логіку неолібералізму. Адже неоліберали визнають необхідність державної участі у збереженні й поліпшенні ринкового порядку. Вони вважають, що до пріоритетів держави належить: контроль за діяльністю монополій, підтримка стабільної грошової одиниці, політика прибутків. Найбільш дієвим засобом проти циклічних криз неоліберали називають інституційне регулювання, що дозволяє створити і вдосконалювати правила гри для ефективного функціонування ринкової системи. Державне втручання має бути «конформним», тобто пристосовуватися до ринкової системи й підтримувати її, але водночас воно повинно жорстко обмежуватися.

Тенденції подальшого розвитку політичних партій. Процес еволюції політичних партій у сучасному світі продовжується. І вже сьогодні можна зафіксувати деякі стійкі тенденції у цьому процесі. Хоча партії й тепер виконують свої основні функції, багато вчених вважають, що вони вже не виконують належним чином свого політичного призначення. Зокрема, спостерігаються зниження ролі членства, первинних організацій і зростання

ролі альтернативних партійних структур. Партії як сполучна ланка між державою і громадянським суспільством в умовах інформаційної експансії втрачають пріоритет у здійсненні комунікацій. Натомість зростають можливості ЗМІ та мережі Інтернет у комунікативних зв'язках з виборцями. Відповідно електорат при виборі орієнтується не стільки на партію, скільки на той образ, який створюють їй засоби масової комунікації. Партійні функції значною мірою перебирають на себе громадські об'єднання і рухи. В умовах зростаючої технологізації виборчого процесу на політичну арену виходять консалтингові кампанії, менеджери, іміджмейкери, ньюсмейкери, політичні консультанти, які відтісняють партійні організації та їхніх активістів. Персоналізація політики зумовлює посилення впливу партійних лідерів і зменшення ролі партійних програм.

У постсоціалістичних країнах типологічну основу формування партійних систем визначає відмінний від країн Західної Європи процес партійного будівництва «згори» через інституційне оформлення еліт та груп інтересів, які й визначають характер інституціоналізації політичних партій. Звідси – політичне відчуження і низький рівень політичної участі населення, які гальмують демократизацію суспільства й модернізацію політичних систем. К. фон Бейме вважає, що у процесі оцінки формування партійних систем постсоціалістичних країн слід виходити із наступних критеріїв: 1) мінімум екстремізму в діяльності партій; 2) чітка структура соціально-політичних розмежувань; 3) розподіл територіального функціонального представництва інтересів; 4) зменшення фракційності в політичних партіях; 5) зменшення електоральної неусталеності партійних уподобань; 6) можливість створення і ефективного функціонування коаліційних урядів [76, с. 309-323].

Тенденції до трансформації типів і зміни ролі політичних партій спостерігаються і в Україні. На думку директора Центру досліджень проблем громадянського суспільства В. Кулика, «нинішні українські партії – це свого роду закриті акціонерні товариства, де є вигодоодержувачі (олігархи), є

всевладний лідер чи правління (де все вирішується)». Така партія не може мати власної думки й «виступає машиною отримання голосів» [26, с.53]. Вчений вважає, що вже у короткостроковій перспективі розвиток політичних партій України включатиме три основні типи партій.

1.«Партія-орден». Цей тип включатиме добровольців, об'єднаних «священною метою». Він не буде відзначатися чисельністю й не прагнучиме розширення електоральної бази. Включатиме лише обраних, ідеологічно витриманих членів з претензіями на формування ядра нової державної еліти. Авторитарний стиль лідерів подібних партій перетворюватиме їх на політизовані секти.

2.«Партія-коаліція». Цей тип означатиме коаліцію різних спільнот, об'єднаних єдиною ідеологією і принципами узгодження інтересів. Основою таких партій буде нефіксоване членство й фінансування через особисту участь прибічників. Такі партії відрізняє ідейна гнучкість, демократична організація, відсутність чіткого розмежування між членами і прихильниками.

3.«Партія-мережа». Для таких партій властиве онлайн-членство, динамічне делегування повноважень, компетентність тих, хто приймають рішення, контроль через довіру. Передбачає існування співтовариств з різними цінностями, співтворчість активістів, живу програму, яка може динамічно змінюватись як своєрідний проект майбутнього. Характерними ознаками формування партійної системи на цій основі, на думку В. Кулика, буде активне залучення до вироблення політики структур громадянського суспільства (експертних співтовариств, аналітичних центрів, груп інтересів); формування контреліти; крах картельних партій і олігархічного консенсусу; плюралізм форм самоорганізації; співробітництво різних ціннісних груп; особливе трактування громадянства як усвідомлених прав і обов'язків [26, с.54].

М.Примуш виділяє наступні ідеологічні тренди в процесі розвитку партійної системи в Україні [57, с.63-70]:

1) гібридизація політичної ідеології як трансформація ідеологічних

засад політичних партій залежно від електоральних симпатій і очікувань суспільства, інтересів певних груп. Гібридизація полягає в тому, що політична партія, яка знаходиться у владі, трансформує свої ідеологічні погляди залежно від електоральних симпатій суспільства;

2) ідеологія як «необов'язковий атрибут» політичних партій;

3) феномен «партії влади» в Україні як чинник «деідеологізації» партійного життя. Історично в українських умовах, як це показали С.Конончук та С.Ярош, «партія влади» практично завжди змінює свої ідеологічні принципи залежно від політичної ситуації в країні та власного рейтингу напередодні виборів. Таким чином, ідеологічна криза в партійній системі лише поглиблюється;

4) феномен «лідерських» партій. Це підкреслює тезу щодо загальної кризи традиційних ідеологій, особливо – в такому суспільстві, як Україна, що характеризується незавершеними процесами суспільної трансформації і консолідації демократії.

5) ідеологія як товар. Це одна з популярних в українських експертних і публіцистичних середовищах думок базується на тому, що ідеологія політичної партії розглядається фактично як передвиборчий товар, або ж, говорячи мовою бізнесу, «унікальна торгова пропозиція».

Таким чином, традиційний підхід до дослідження та оцінки ідеологічної складової української партійної системи, базований винятково на академічному виявленні елементів класичних ідеологій та їх співставлення з неоідеологіями, буде неповним і недосконалим, оскільки не враховуватиме виділених тенденцій у політико-ідеологічних орієнтаціях політичних суб'єктів. В українській партійній системі жодна з партійних ідеологій не підпадає під три визначені політичною наукою рівні: теоретико-концептуальний, програмнополітичний та актуалізований. Власне, жодна з політичних сил не пропонує електорату чітких орієнтирів політичного розвитку держави, обмежуючись лише декларуванням намірів, складанням яскравих гасел тощо

Загалом ідеологічний спектр українських партій традиційно демонструє ознаки розмитості, неузгодженості, протиріччя фундаментальних ідей, а сама ідеологія партій виступає ситуативним, необов'язковим явищем. Значною мірою це є відображенням ситуації, за якої національна ідея як система національних цінностей, на яких має базуватися спільна для всіх провідних політичних сил система цілей і пріоритетів державної політики, знаходиться у стадії свого формування і перебуває під впливом різного роду внутрішніх і зовнішніх чинників.

1.3. Модель соціальної держави як контекстуальне оформлення політико-ідеологічних орієнтацій

В наукових колах поняття «соціальна держава» з'явилося у першій половині XIX століття. Однак не можна стверджувати, що консенсус щодо остаточного визначення цього феномена був досягнутий. Соціальну державу розглядають і як форму конституційного устрою, і як тип організації суспільно-державного життя, і як державу, що виконує соціальну функцію, і як характеристику правової держави. Характерно, що одні автори використовують термін «соціальна держава», інші – «соціально-правова» та «держава соціально-демократичної орієнтації», проте всі вони за своїм змістом майже не відрізняються один від одного.

Так, А. Салмін вважає, що соціальна держава – це така соціально-економічна організація, яка гарантує основній частині найманих працівників певну економічну та соціальну стабільність, що забезпечується не лише за допомогою трансферної діяльності, а й шляхом підтримки високих темпів економічного зростання, підвищення ефективності системи управління тощо [67]. І. Яковюк соціальну державу розглядає як державу соціально-демократичної орієнтації, специфіка якої полягає у функціональній єдності конституційних принципів демократичної, правової та соціальної державності [90; 91].

Г. Браун і М. Ніхаус визначають сучасну демократичну, соціальну державу як політичну організацію суспільства, де існування громадян є централізовано регульованим й упорядкованим піклуванням про них у всіх життєвих ситуаціях з боку держави, яка виступає як первинна суспільна реальність сучасної демократії й обслуговується перетвореною економічним лібералізмом господарською системою, побудованою на принципах соціальної справедливості [85].

Л. Четверикова надає визначення соціальної держави як держави, що ставить перед собою такі завдання: досягнення загального добробуту суспільства шляхом надання мінімальної соціальної підтримки та створення сприятливих умов для самостійного досягнення високого рівня добробуту самими громадянами; забезпечення стабільності в суспільстві; екологічної безпеки; така держава відповідає умовам: є правовою, володіє ґрунтовною законодавчою базою, має розвинене громадянське суспільство, поєднує ринкову економіку з державним регулюванням [83].

О. Скрипнюк, визначаючи соціальну державу як «структурний результат діалектичної взаємодії правової держави, ринкової економіки та демократичної влади [68, с.42]», серед існуючих сучасних наукових тлумачень соціальної держави виділяє два основних підходи: консервативно-догматичний та реалістичний.

Так, з консервативних позицій, наприклад, у тлумаченні П. Шарана та А. Філлі, основною метою соціальної держави є встановлення миру і злагоди між державою та суспільством, який має досягатися шляхом обов'язкового задоволення державою всього спектру політичних, економічних та соціальних потреб суспільства. Більш детальний аналіз цієї позиції одразу ж виявляє її слабкі, вразливі сторони. Це одномірна ідеалізація політичних цілей, що стоять перед державою; абсолютизація однієї з можливих систем ціннісних орієнтацій у загальній структурі державних та суспільних пріоритетів; свідомо відмова від визнання паритетності економічних, соціальних та політичних чинників у розвитку держави тощо. Реалістичне

тлумачення концепції соціальної держави (К. Хондрих, М. Пек, Т. Каплоу) передбачає не стільки повне розв'язання конфлікту між державою та суспільством, що, на думку такого дослідника, як С. Ліпсет [95], неможливо, скільки запровадження механізмів пошуку компромісу, а також певних правил та процедур узгодження інтересів між цими двома сторонами при взаємному визнанні ними повної легітимності. При цьому суспільство і держава, за умови, що йдеться про реалізацію того типу взаємозв'язку, котрий характеризує соціальну державу, діють за принципом мінімального позитивного виграшу. Отже, реалістичне тлумачення соціальної, правової держави полягає в тому, що демократія та ринкова економіка є не поєднаними рівно настільки, наскільки всі стосунки між державою та суспільством регулюються в дусі соціального партнерства, тобто законодавчо закріпленого права представників державної влади та суспільства репрезентувати свої інтереси та домовлятися про компроміси.

Грунтуючись на змісті Конституції України, Г. Гетьман визначив соціальну державу як таку, що прагне і здатна здійснити політику, спрямовану на забезпечення громадянських прав для всіх членів суспільства, гарантування умов гідного життя людей, а також створити умови для вільного і всебічного розвитку особистості та забезпечити реалізацію втілених у законній формі інтересів кожного громадянина у поєднанні з інтересами всього суспільства [21].

Для глибшого ретроспективного аналізу формування рис соціальності в різних типах держав, треба відстежити основні тенденції розвитку поняття соціальної держави в англосаксонському, американському і європейському варіантах. Так, Я. Пасько, виділяє дві основні тенденції розвитку рис соціальності на основі утвердження принципів свободи і соціальної справедливості в американському і англійському суспільстві [54].

Перша тенденція репрезентує класичну ліберальну доктрину утвердження прав і свобод індивіда в умовах правової державності. Саме в межах цієї парадигми формується універсальний правовий дискурс свободи,

який має цивілізаційний характер. В межах цього дискурсу держава створює умови для розширення громадянського поля особистої свободи, можливість сповідувати ідеали громадянського суспільства і цілераціональності.

Інша тенденція, на думку Я. Пасько, свідчить, що не можна розглядати англо-американську модель як винятково антагоністичну щодо соціальної держави. Навіть палкий супротивник розподільчої справедливості та рівності Ф. Хайєк наполягав: «Держава має обов'язок забезпечити громадянам та споживачам задоволення їх потреб у їжі, житлі, одязі на рівні мінімально достатньому для підтримання їх здоров'я та працездатності [80, с.52]». Поступово в соціально-історичній практиці Англії та Америки відбувається соціальний поворот від питань свободи і власності до проблем соціальної справедливості та рівності.

Соціально-політичним аналогом соціальної держави історично була форма європейської демократії, яка забезпечувала певну соціальну стандартизацію в суспільстві, згідно з якою суспільна та творча активність громадян певною мірою була регламентована. Цей чинник дає можливість звернути увагу на критику соціальної держави з боку ліберального кола європейських інтелектуалів, зокрема П. Вагнера, який зазначає, що зміни в практиці матеріального розподілу демонструють рух до стійких форм організації, в яких принцип свободи фактично послаблений і обмежений певними видами дозволеного прояву та дії [102]. Протилежної думки дотримується відомий німецький філософ та соціолог А. Геллен, який розглядав особу як недостатню істоту, котра має постійно компенсуватися соціокультурними та політичними інституціями. На думку німецького вченого, «для того, щоб існувати, нині достатньо бути громадянином держави і мати право на свою заробітну плату, ренту чи соціальну допомогу [102, с. 168]». Суперечність між цими позиціями знаходить своє відображення в принципово різних версіях соціальної держави, з одного боку, американської, а з іншого, – континентальної та скандинавської. Суперечність між цими версіями стала особливо актуальною в контексті

глобалізаційних процесів, які суттєво загострили антиномії між вимірами індивідуальної свободи та соціальної рівності і справедливості для широких суспільних груп.

Класичне ліберальне уявлення, згідно з яким держава існує, насамперед, для захисту власності, в 60-70 ті роки стали піддавати сумніву, зокрема, в континентальній Європі. Нові підходи, які були визначені Конституціями провідних європейських країн, передбачали розширення ролі держави, а саме через підпорядкування власності суспільному ладові, в якому і громадяни і держава несуть відповідальність за спільне благо [30]. За такої моделі суспільного існування у соціальній державі, яка є державою не тільки добробуту, а й соціальної інтеграції, власність за своєю сутністю має соціальну відповідальність-служіння широким суспільним верствам. У європейському просторі найбільш позитивною версією держави добробуту залишається скандинавська. Саме скандинавські держави були першими у наданні найрізноманітніших соціальних прав різним суспільним групам. В ХХ ст. скандинавська модель завдяки потужним демократичним традиціям вдало поєднала виміри соціального добробуту з вимірами економічного зростання, протестантську етику відповідальності та служіння з етикою творчості, інноваційності [30].

Як було зазначено, соціальна держава є насамперед справедливою державою, і саме тому категорія «соціальна справедливість» виступає як сутнісний принцип соціальної держави. Розглядаючи проблему взаємовідносин людини і держави в контексті теорії соціальної держави, виникає необхідність теоретичної визначеності поняття справедливості, на що вказує і Л. Щеннікова [89]. Як зазначає М. Конох, у теоретико-прикладному плані питання соціальності і права в концепції соціальної держави пов'язані, з одного боку, з визначенням категорії «справедливість», а з іншого – з розумінням сенсу категорії «соціальна справедливість» [35]. На цьому ж наголошує такий відомий німецький дослідник, як А. Кайзер: конституційно закріплений принцип соціальної держави передбачає

«державний вибір на користь однієї з найважливіших соціально-політичних цінностей, а саме – соціальної справедливості [31, с. 29]», яка розглядається як засаднича передумова забезпечення гідності та свободи людини в правовій державі. Відповідно до зазначеного принципу держава бере на себе обов'язок забезпечувати окремим громадянам та всім репрезентованим у суспільстві соціальним групам, які потрапили у скрутне матеріальне становище, допомогу і підтримку. З урахуванням цього можна краще зрозуміти тезу Є. Лукашової про те, що соціальна держава – це насамперед соціально справедлива держава [38].

У межах нашого дослідження соціальну справедливість розглядатимемо як систему розподілу благ, причому ототожнювати блага лише з товарами та цінностями не станемо. Адже, як демонструє сучасна філософсько-політична теорія й державотворча практика, блага включають в себе не лише матеріальні об'єкти, що мають чітко визначений товарно-грошовий еквівалент, а й такі поняття, як влада, привілеї, права, повноваження, обов'язки тощо.

У філософських, соціологічних та політичних науках подібне тлумачення справедливості дістало назву «дистрибутивної теорії справедливості». Виходячи з назви, теорія дистрибутивної справедливості повинна насамперед вирішити питання щодо чесного та адекватного розподілу публічних благ між членами суспільства, громадянами тієї чи іншої держави.

Серед найбільш відомих філософів та соціологів, котрі займалися проблемами соціальної справедливості, її методологічними засадами й практичними аспектами реалізації в сучасній соціальній дійсності і ринково-господарській системі, є Д.Ролз. Його переконання є ключовими в загальному корпусі ідей західної соціально-філософської та соціологічної думки другої половини ХХ – початку ХХІ сторіччя стосовно соціальної справедливості.

Справедливість, як зазначає Д.Ролз у роботі «Теорія справедливості», –

це перша чеснота суспільних інститутів. Тому в справедливому суспільстві повинні бути встановлені свободи громадян, а права, які гарантуються справедливістю, не повинні бути предметом політичного торгу [60]. Незважаючи на будь-які можливі політичні зміни (зміна політичного курсу, правлячої еліти, ідеологічна перебудова, реструктуризація системи управління державою тощо), держава повинна завжди дотримуватися двох принципів, які є показником «справедливої» або соціальної, правової держави.

Перший з базових принципів, який уводить Д.Ролз, декларує наявність рівних прав і свобод громадян. Другий же принцип містить своєрідне пом'якшення першого, через ту обставину, що суспільна реальність відмічена очевидним існуванням нерівності. Він припускає, що соціальні та економічні нерівності повинні бути влаштовані так, щоб від них можна було б розумно чекати переваг для всіх, а також доступ до положень і посад був би відкритий всім. Люди, за Д.Ролзом, не рівні за своїми здібностями, соціальним та майновим статусом. Але ця обставина не повинна перешкоджати розвитку суспільства як цілісності [59]. Тобто Д.Ролз декларує субординацію другого принципу по відношенню до першого. Він відкидає можливість виправдання порушення основних свобод, захищених першим принципом, а також компенсацію порушення великими соціальними та економічними перевагами. Розуміння їх конкретного взаємозв'язку свобод контекстуальне й залежить від обставин, що превалюють у тому чи іншому суспільстві. Водночас, згідно з ролзеанськими побудовами, розподіл багатства і прибутку, влади й відповідальності повинен бути сумісним як з основними свободами, так і з рівністю можливостей. Такий суспільний пристрій дозволяє, на думку вченого, сповідати принцип чесності, що ґрунтується на дотриманні двох базових принципів і використанні можливостей, що відкриваються ними, на користь раціонального суб'єкта.

Отже, перший принцип, за Д.Ролзом, полягає в тому, що кожна особа повинна мати рівні права в широкій схемі прав і свобод для всіх громадян

країни. Зміст другого принципу – соціальна та економічна нерівність повинні бути лише такими, щоб:

- а) від них можна було очікувати поліпшення для всіх;
- б) забезпечувалася відкритість будь-яких посад для всіх членів суспільства.

При цьому, за Д.Ролзом, дійсно соціально орієнтована держава повинна забезпечити реалізацію п'яти видів основних благ:

- 1) базові свободи (свобода совісті, свобода думки тощо);
- 2) свобода пересування й вибору заняття на тлі широкого вибору можливостей (ці можливості мають передбачати заняття з різними кінцевими цілями й давати змогу коригувати або змінювати їх);
- 3) влада, повноваження й відповідальність, що набуваються залежно від посади та місця роботи (ці категорії визначають ступінь самостійності та соціальні можливості людей);
- 4) прибуток і багатство в широкому розумінні як універсальні засоби, котрі мають обмінювальну вартість і необхідні для того, щоби прямо чи опосередковано досягти широкого спектра цілей;
- 5) соціальні основи самоповаги індивіда, що дають змогу громадянину відчувати власну значущість як особистості, розвивати й реалізувати свої моральні якості та досягти власної мети з повагою до себе [60].

Іншим підходом до тлумачення справедливості є теорія «розподільчої справедливості» Р.Нозіка. Виходячи, як і Д.Ролз, з визнання автономії особи та рівності всіх громадян, він пропонує власну інтерпретацію ліберальної спадщини, яку окреслює терміном «лібертаризм». За твердженням Р.Нозіка, своєрідною парадигмою всіх основних прав людини є право власності, решту прав слід розуміти за аналогією. «Коли кожна з кількох осіб витрачає трохи зі своїх ресурсів на іншу особу, – пише Р.Нозік, – то ця інша особа одержить більше, ніж становить її частка, порушуючи тим самим рівновагу розподільчої моделі» [48, с. 256]. Відтак загальні засади теорії майнової

справедливості полягають у тому, що статок належить тій чи іншій особі справедливо, якщо вона володіє ним на правовій основі згідно з принципами справедливості в набутті та в передачі або згідно з принципом «виправлення несправедливості» [48, с. 243], який реалізується соціальною державою. Отже, коли кінцево-результативні принципи розподільчої справедливості вбудовано в правову структуру суспільства, вони надають кожному громадянину безумовне право на певну частку сукупного суспільного продукту, тобто на певну кількість індивідуально та спільно вироблених продуктів.

На думку іншого представника розгляданого підходу М.Волзера, яку він доводить у монографії «Сфери справедливості», належність до держави й до суспільства – це особливі стосунки. Вирішальним є те, що держава гарантує правовий захист і забезпечує гідне життя громадянам. Але цей зв'язок двосторонній: держава заради забезпечення гідності громадян і громадяни заради забезпечення гідності держави. Як зауважує М.Волзер, від часів стародавніх Афін і до сучасної американської «держави добробуту» «ніколи не було такої держави, яка б не забезпечувала або не прагнула забезпечити потреби своїх членів тією мірою, котрою вони свої потреби усвідомлюють» [17, с.490]. Тому кожна держава, з позиції теорії справедливості, повинна: піклуватися про потреби своїх членів так, як вони колективно ці потреби розуміють; забезпечувати розподіл благ пропорційно до потреб; стежити за тим, щоб розподіл визнавав і підтримував основоположну рівноправність членства у суспільстві.

Отже, сутністю сучасної соціальної держави виступає соціальна справедливість, яка пов'язана з розподілом і перерозподілом благ, регулюванням ринково-господарських стосунків, забезпеченням основних політичних, економічних та соціальних прав і свобод, соціальним захистом населення, тобто відтворюється посилення відповідальності держави за розвиток особи і громадянина. Це означає відповідальність соціально-правової держави за участь індивіда у політиці, управлінні виробництвом, а

також не лише за правові інститути, які охороняють життя, свободу, власність та інші права, але й за соціальні системи, від яких залежить людина, і особливо за економічну систему, розподіл суспільного продукту відповідно до принципу соціальної справедливості, за систему освіти та соціального забезпечення. Ця концепція вимагає від соціальної, правової держави не лише визначення певного правового порядку та його забезпечення, а й втручання в суспільні процеси з метою перерозподілу та соціального захисту.

Надзвичайно цікавою щодо визначення поняття соціальної держави, її вихідних принципів та основних соціальних прав, що нею гарантуються, є позиція Г.Цахера. На його думку, соціальна держава покликана виконувати у суспільстві насамперед функцію оцінювального та перетворювального чинника й гаранта, метою якого є забезпечення для кожного члена суспільства гідного для людини рівня існування, зниження розбіжностей у рівні добробуту, ліквідація відносин залежності і встановлення відповідного контролю [78]. Із запропонованого визначення Г.Цахер робить два змістовні висновки. Перший стосується визначення основних принципів дії соціальної держави: солідарності та субсидіарності; справедливого розподілу з урахуванням виконаної праці; здійснення глобальної та спеціальної соціальної політики, поліпшення умов праці, соціальне страхування, забезпечення зайнятості та соціальне партнерство. Другий висновок стосується завдань, котрі має вирішувати соціальна держава в умовах запровадження соціально орієнтованої ринкової економіки. Усього Г.Цахер налічує чотири таких завдання, які дають змогу реалізувати соціальні права людини і громадянина:

- 1) забезпечення ринкових можливостей та реалізація права на частину суспільного добробуту шляхом справедливого розподілу прибутків і майна;
- 2) зниження небажаної ринково обумовленої диференціації на знедолених та заможних;
- 3) забезпечення свободи, справедливості, розвитку особистості та її

активної участі в суспільному житті, а також повага до гідності кожної особи;

4) подальше вдосконалення соціальної політики та правових механізмів, що забезпечують основні соціальні права і сприяють розширенню мережі соціального забезпечення [78].

Дещо іншу класифікацію основних змістовних функцій соціальної держави запропонував В. Бакуменко. Він виходить з того, що головною метою існування соціальної держави є забезпечення гідного життєвого рівня населення. Така мета досягається завдяки п'ятьом основним функціям:

1) соціальний захист, який включає пенсійне та медичне страхування, підтримку непрацездатних та малозабезпечених, допомогу по безробіттю та неповній зайнятості, здійснення соціально спрямованої податкової та бюджетної політики;

2) забезпечення суспільними благами, що передбачає підтримку культури, освіти і науки, охорони здоров'я, навколишнього середовища та розвиток інфраструктури громадянського суспільства;

3) розвиток економіки, який полягає в проведенні антимонопольної політики, політики сприяння конкуренції, підтримки підприємництва, створення ринкових інститутів, управління державним сектором;

4) підтримка стабільності шляхом стабілізації рівня цін, збалансування платіжного балансу, забезпечення зайнятості, підвищення кваліфікації кадрів, забезпечення конкурентоздатності виробників та контролю за ціноутворенням;

5) проведення економічного моніторингу, тобто розміщення державних замовлень, формування і впровадження державних програм, формування і підтримка пріоритетних галузей і напрямів розвитку [6].

Із аналізу сутності, функцій та змістовних характеристик соціальної держави можна виділити наступні критерії, які дозволяють описувати різні форми соціальної держави: гарантування прав і свобод, міра розвиненості демократії; ступінь втручання держави в ринкові відносини; роль держави в

перерозподілі матеріальних і соціальних благ; політико-ідеологічна основа; розвиненість громадянського суспільства; спрямованість соціальної політики держави.

На сьогодні існує багато класифікацій форм і моделей соціальної держави. Зупинимося на поширеніших.

Так, Р. Тітмус вважав, що існують три моделі соціальної держави: залишкова (передбачає надання державної підтримки в разі крайньої потреби), інституційно-перерозподільча (яка передбачає перерозподіл матеріальних благ на державному рівні) та модель індустріальних досягнень (перерозподіл матеріальних і соціальних благ спрямований на економічний розвиток). В основу цієї класифікації було покладено принцип розподілу державної соціальної допомоги [65].

Більш досконалу класифікацію моделей запропонували англійські вчені Н. Фурніс і Т. Тилтон. Вони виділяють: 1) «позитивну державу», в якій соціальне забезпечення базується на індивідуалізмі та захисті корпоративних інтересів; 2) власне «соціальну державу» («державу соціальної безпеки»), що проводить політику повної зайнятості, забезпечує для всіх громадян гарантований мінімальний рівень життя і рівність шансів, але аж ніяк не матеріальну рівність; 3) «державу загального добробуту», в якій забезпечується рівність, кооперація і солідарність членів суспільства [52].

Г. Еспінг-Андерсен на основі широкомасштабного дослідження соціальних держав різних індустріалізованих країн відокремив корпоративістську, соціал-демократичну та ліберальну моделі [93]. Деякі особливості цих форм держав представлені в табл. 1.2.

Російський вчений В. Гордін називає п'ять моделей соціальної держави, в основу класифікації яких покладено принцип державного втручання в економіку і соціальну сферу [79]:

Таблиця 1.2 – Деякі характеристики моделей соціальних держав

Модель	Соціально-демократична	Корпоративістська	Ліберальна
Політична основа	Широкий компроміс	Коаліція між роботодавцями і працівниками	Вільний ринок
Принцип надання послуг	Універсальний	За місцем роботи	За залишковим принципом (вибірковий)
Рівень державних витрат на соціальну сферу	Високий	Високий	Низький
Ринок праці	Високий рівень зайнятості, висока платня	Низький рівень зайнятості, висока платня	Високий рівень зайнятості, низька платня

1) патерналістська (в країнах із директивною економікою, централізованим розподілом соціальних благ і послуг), основними рисами якої автор вважає егалітаризм, етатизм, тобто одержавлення соціальної сфери, зростання соціальної пасивності, безконтрольний бюрократизм та корупцію;

2) шведська модель добробуту (в країнах, де панує соціал-демократія), якій властиві егалітаризм, високий рівень державних витрат на соціальну сферу, широка мережа соціальних послуг, рестриктивний (обмежувальний) характер, слабкий зв'язок між ефективтивністю праці працівника та його соціальним захистом, нівелювання в оплаті праці, відсутність конкуренції на ринку соціальних послуг;

3) модель «держави загального добробуту», яка отримала поширення в індустріально розвинутих країнах, зокрема у Великобританії, Франції та багатьох європейських державах, у рамках якої надається гарантія загальнодоступності соціального забезпечення, однак податковий тягар

виявився заважким, а якість послуг – заниженою, тому в більшості країн відбулося згортання цієї моделі, а соціальна сфера зазнала приватизації;

4) модель «соціального ринкового господарства» (визнає економічну свободу підприємця і заперечує адміністративне втручання в економіку), у рамках якої створено систему соціальних амортизацій, що не дозволяють людині опинитися за межею бідності. Проте держава намагається не брати на себе багато соціальних зобов'язань, а в соціальній сфері панують ринкові відносини;

5) ринкова модель (склалася в тих країнах, де панують ліберальні ринкові відносини), якій властиві: орієнтованість соціальної допомоги на вибрані групи населення, для працездатних громадян державна допомога обмежується підвищенням трудової активності, часткове роздержавлення соціальної сфери та диверсифікація надання соціальних послуг, наголос на традиційних цінностях, залучення громад та громадських організацій.

Окрім теоретичного значення, яке полягає в усуненні суперечностей між ринковою економікою та принципами державного управління, концепція соціальної, правової держави, як пише А. Кайзер, яскраво продемонструвала свою економічну «рентабельність» [31]. Аналізуючи соціально-економічне життя сучасних європейських країн, А. Кайзер виділяє принаймні три моделі соціальної держави: англосаксонську, романську та середньоевропейсько-скандинавську [31]. Перша з них передбачає мінімум державного впливу, відсутність чіткого законодавчого визначення цілей та методів діяльності інститутів державного регулювання і відповідно досить високий рівень конфліктності, що зумовлюється структурними змінами в економічному житті країни. В романській моделі спостерігається велика кількість інститутів державного регулювання, проте останнє має виключно фрагментарний характер, і на нього через сильну політизацію суспільних відносин звертається недостатня увага. І, нарешті, середньоевропейсько-скандинавська модель передбачає встановлення соціальною державою вихідних правових меж державного впливу та умов соціального партнерства,

гарантуючи в решті відносин повну незалежність як ринкових процесів, так і особистої свободи громадян від втручання держави.

Українські дослідники (О. Новикова, М. Головатий, Л. Четверікова, А. Сіленко та інші) використовують інший, більш спрощений, підхід до визначення моделей соціальної держави. Вони розглядають дві основні моделі: ліберальну (залишкову) та соціально-демократичну.

Мета соціальної держави в рамках ліберальної моделі – забезпечення рівності можливостей, рівних шансів для самореалізації. Роль держави в наданні соціального захисту полягає у створенні відповідних умов, обсяг соціального захисту скорочується, з держава бере на себе лише ті функції, які не здатна виконати самотужки особа чи сім'я. Усі фактори демократії: законодавство, власність, ринкова економіка – є механізмами координації індивідуальних інтересів громадян [64].

На думку німецького дослідника Ганса фон Хаферкампа, соціальна держава соціал-демократичної орієнтації, на відміну від адміністративної і ліберальної правової держави, є державою піклування про громадян, державою соціальних виплат і соціального розподілу. Мета соціальної держави в рамках соціально-демократичної моделі – досягнення соціальної справедливості, подолання нерівності, що виникає під час розподілу економічних і соціальних ресурсів. Завдання держави – гарантувати і забезпечувати визначений рівень доходів та соціальних послуг незалежно від трудового внеску. Соціальний захист в цій моделі гарантується як право, а потреби населення є підставою для визначення межі соціальних витрат.

Отже, вибір ідеологічного напрямку розвитку держави як соціальної визначає політичні орієнтації в суспільній свідомості, а в контексті сучасних трансформацій в українському суспільстві і цивілізаційний вектор розвитку – західний чи євразійський.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

2.1. Аналіз регіональних особливостей політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості (на прикладі Запорізької області)

В даному підрозділі наведено результати емпіричного дослідження особливостей політико-ідеологічних орієнтацій в масовій свідомості на регіональному рівні: 1) результати контент аналізу програм основних українських політичних партій, які представлені у парламенті; 2) результати експертного опитування; 2) результати масового соціологічного опитування серед населення м. Запоріжжя.

1. Результати контент аналізу програм основних українських політичних партій, які представлені у парламенті.

Контент-аналіз включає два основних етапи.

На першому етапі дослідження за допомогою статистичної програми Text Statistic було визначено показник рівня ціннісно-ідеологічної наповненості програм політичних партій, тобто обсяг ідеологем та інших понять, які виконують ідеологічну функцію в текстах програм політичних партій.

Аналіз спирається на частоту вживання в тексті загальних понять (ідея, ідеологія, ідеологічний), ідеологем (комунізм, соціалізм, тоталітаризм, лібералізм, консерватизм, націоналізм, центризм, демократія, громадянське суспільство, революція) та близьких за змістом слів; понять із ціннісним навантаженням (свобода, соціальна справедливість, добробут, загальне благо, гідність, воля, толерантність), їхніх антонімів та близьких за змістом лексем – у відсотках до кількості слів у тексті. На рис. 2.1 представлено результати аналізу у відносних показниках.

Рис. 2.1. Індекс ідеологічності релевантних українських партій

Отже, за формальними ознаками, сильний рівень ідеологічності мають програми партії «Європейська солідарність» і партія «Опозиційна платформа – за життя», до них наближає ВО «Батьківщина». Слабкий рівень ідеологічності мають програми партій «Слуга народу» і «Голос».

Безперечно, наведений вище аналіз відтворює лише загальні риси ідеологічної поляризації політичних партій в Україні. Для визначення характеру ідеології необхідно розглядати контекст вживання ідеологем, до того ж слід враховувати, що на перший погляд нейтральні поняття (наприклад, «соціальна справедливість») можуть мати ідеологічні конотації і смисли.

Для цього було проведено контент-аналіз програм релевантних українських політичних партій за параметром «напрямок ціннісних політико-ідеологічних орієнтацій». Взято чотири основних напрямків, які виступають ідеологічною основою партій: ліберально-демократичний, соціал-демократичний, соціалістичний/комуністичний, націонал-демократичний. Відображено основні способи досягнення політичної мети: консервативний, реформаторський і революційний [2].

Основними категоріями аналізу виступили ціннісні орієнтації в різних сферах суспільного життя – економіці, соціальній сфері і політиці. В сфері економічних орієнтацій основними критеріями виступили: пріоритетність форм власності; ступінь втручання держави в управління економікою; захист національних інтересів. В сфері політики – парламентаристська демократія/президентська влада; консервативно-реформаторська політика/радикалізм. Але найбільш значимим предметом дослідження виступила соціальна сфера, критерієм аналізу якої в програмних пріоритетах партій є роль держави, бізнесу і громадянського суспільства в соціальному розвитку і реалізації соціальної політики. Саме спрямованість соціальної політики відображає модель соціальної держави, і визначає стратегію суб'єктів соціально-політичного маркетингу. Слід зазначити, що від ідеологічної спрямованості суб'єкта політико-ідеологічних орієнтацій залежить спосіб досягнення основних завдань і діяльність політичної сили або партії в просуванні ціннісних ідеологем і шляхів розвитку суспільства.

Одиницями аналізу виступили відповідні висловлювання та їх синонімічні еквіваленти, що представлено в додатку.

Таблиця 2.2 - Кількісні результати контент-аналізу програм політичних суб'єктів в українському політичному просторі

Політичний суб'єкт	Напрямки політико-ідеологічних орієнтацій	% висловлювань (ідеологем і цінностей)
Партія «Слуга народу»	Ліберально-демократичний	50
	Соціал-демократичний	45
	Соціалістичний/комуністичний	2
	Національно-демократичний	3

ВО «Батьківщина»	Ліберально-демократичний	38
	Соціал-демократичний	44
	Соціалістичний/комуністичний	9
	Національно-демократичний	9
Партія «Голос»»	Ліберально-демократичний	30
	Соціал-демократичний	9
	Соціалістичний/комуністичний	3
	Національно-демократичний	58
Партія «Опозиційна платформа – за життя»	Ліберально-демократичний	20
	Соціал-демократичний	44
	Соціалістичний/комуністичний	28
	Національно-демократичний	8
Партія «Європейська солідарність»	Ліберально-демократичний	8,5
	Соціал-демократичний	14
	Соціалістичний/комуністичний	3
	Національно-демократичний	74,5

Для подальшого дослідження політико-ідеологічних особливостей політичних суб'єктів було застосовано метод експертного опитування. В якості експертів виступили керівники осередків і регіонального апарату релевантних українських партій в Запорізькому регіоні, а також депутати міської і обласної ради. Вибірка склала 50 експертів.

1. Ставлення до різних моделей соціальної держави (найбільш прийнятна, на думку експертів, для українського суспільства; оцінка ролі держави, громадянського суспільства і комерційних структур в регулюванні соціально-політичними процесами в суспільстві).

2. Оцінка основних політико-ідеологічних ціннісних орієнтацій в сучасному українському суспільстві.

3. Сміслові навантаження поняття «соціальна справедливість».

Ставлення до різних моделей соціальної держави (найбільш прийнятна, на думку експертів, для українського суспільства; оцінка ролі держави, громадянського суспільства і комерційних структур в регулюванні соціально-політичними процесами в суспільстві).

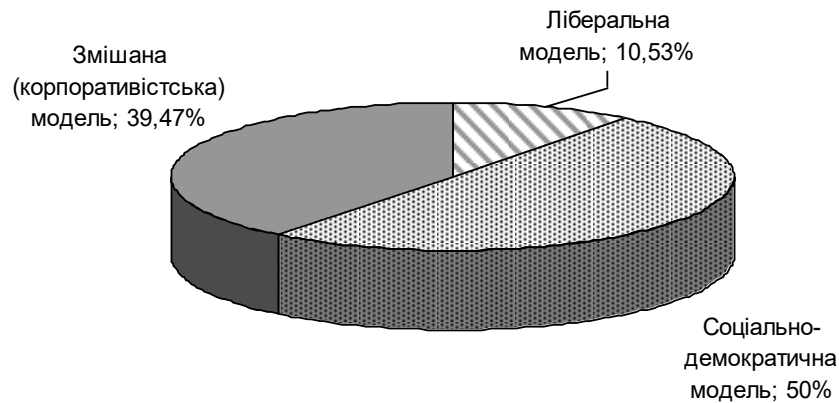

Рис. 2.2. Ставлення до різних моделей соціальної держави

Як бачимо з діаграми, половина експертів різних політичних партій вказують на необхідність впровадження саме соціал-демократичної (навіть соціалістичної) моделі соціальної держави, ще третина вказує на змішану (корпоративістську) модель, хоча як нами було зазначено світові глобальні тенденції пов'язані із лібералізацією соціальної сфери.

Оцінка основних політико-ідеологічних ціннісних орієнтацій в сучасному українському суспільстві.

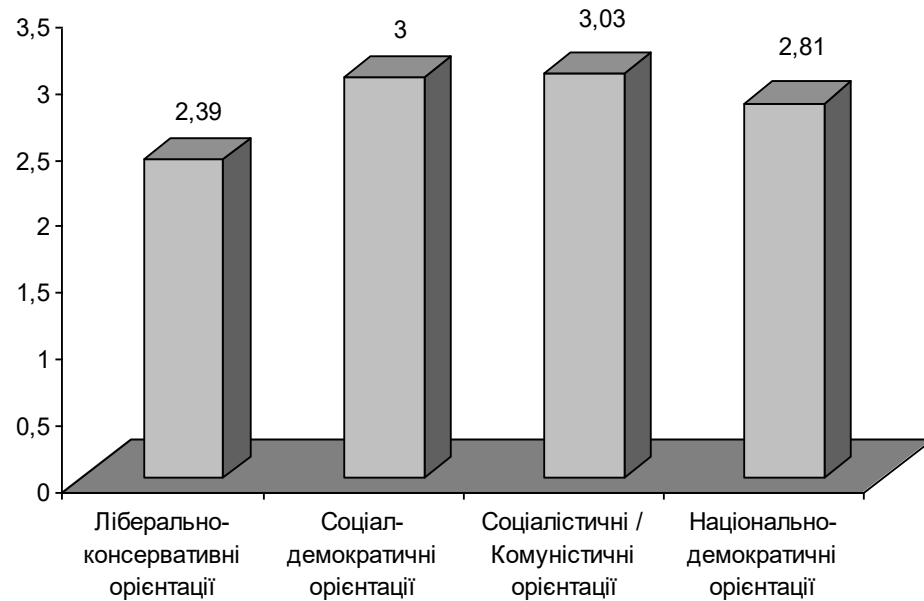

Рис. 2.3. Оцінка основних політико-ідеологічних ціннісних орієнтацій в сучасному українському суспільстві (середні значення)

Як видно з рис. 2.3, на думку експертів в українському суспільстві переважають соціал-демократичні і соціалістичні орієнтації. Відносно низький показник ліберально-консервативних ідеологічних орієнтацій пов'язаний із специфікою Запорізького регіону, де переважають ліві та лівоцентристські ідеології.

Смислове навантаження поняття «соціальна справедливість».

Для визначення смислових категорій, що відображають значення поняття «соціальна справедливість» експертам було запропоновано відповісти на відкрите запитання: «Що, на Вашу думку, означає «соціальна справедливість»?»

Контент-аналіз здійснювався через підрахунок смислових одиниць (вивловлювань), які мають схожі значення або синонімічні. Було виділено чотири основних смислових інваріантів-категорій, які відображають представленість поняття «соціальна справедливість» в груповій свідомості.

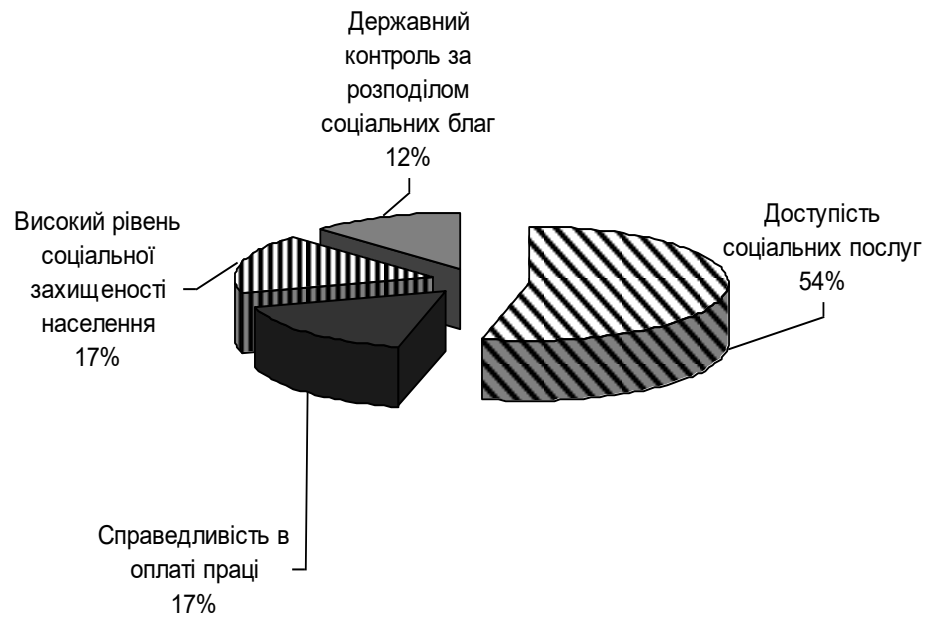

Рис. 2.4. Сміслове навантаження поняття «соціальна справедливість» в груповій свідомості представників політичних партій (результати контент-аналізу)

1. Доступність соціальних послуг (54% всіх висловлювань експертів) відображає рівність соціальних послуг для всіх верств населення. Дана категорія представляє один з основних принципів соціалістичної і соціал-демократичної ідеології. Основні типи висловлювань: «рівні соціальні послуги», «соціальна рівність», «високі соціальні стандарти для всіх членів суспільства», «рівність соціальних послуг».

2. Високий рівень соціальної захищеності населення (17% висловлювань). Дана категорія представлена наступними висловлюваннями: «захищеність всіх верств населення», «рівень соціальної захищеності населення повинен перевищувати мінімальні потреби населення», «якість соціальних послуг».

3. Справедливість в оплаті праці (17% висловлювань). Виділення даної категорії, на нашу думку, визначається складною соціально-економічною ситуацією в країні і представляє собою актуальну проблему сьогодення.

Основні приклади висловлювань: «відповідна оплата праці», «справедливе оцінювання праці», «оплата праці відповідно до прожиткового мінімуму».

4. Державний контроль за розподілом соціальних благ (12% висловлювань). Дана категорія відображає патерналізм по відношенню ролі держави в соціально-економічній сфері і пов'язаний із соціалістичною моделлю планової економіки. Це досить високий показник серед політичних суб'єктів, незважаючи на тривалий період впровадження в Україні ринкових механізмів регулювання економіки. Типові висловлювання: «державний контроль в соціально-економічній сфері», «держава повинна розподіляти соціальні блага», «держава повинна забезпечити дотримання принципів демократичної країни».

Отже, виходячи з результатів дослідження особливостей політико-ідеологічних орієнтацій політичних суб'єктів, можна зазначити, що ідеологічне поле партійної системи в Україні носить плюралістичний характер. Більшість політичних партій позиціонуються як прагматичні, які орієнтовані на вирішення конкретних суспільних проблем. Серед ідеологічних політичних сил відзначаються національно-демократичні (зі схильністю до радикалізму) і прокомуністичні, що відстоюють ідеї соціалістичного розвитку держави і економіки. Не має визначеності і консолідації серед політичних суб'єктів щодо впровадження конкретної моделі соціальної держави, не зважаючи на виклики процесів глобалізації.

Для вивчення особливостей сприйняття соціально-політичних процесів було проведено соціологічне опитування (анкетування) серед виборців м. Запоріжжя (від 18 років і більше). Вибірка склала 430 респондентів.

Мета дослідження: визначити особливості сприйняття соціально-політичної ситуації в українському суспільстві: регіональний аспект.

Характеристика вибірки дослідження.

Генеральною досліджуваною сукупністю є всі жителі міста, які досягли 18-річного віку і старші. Для соціологічного опитування з об'єктивних причин недоступні близько 30% населення, що представляє крайні групи

соціальної структури (ув'язнені, бомжі, пацієнти психіатричних та інших лікарень, люди з високим достатком, чиновники високого рівня, працівники МВС, СБУ тощо).

Вибірка для анкетного опитування складає 430 респондентів - 0,01% генеральної сукупності. Метод формування вибірки - квотування. Квоти склалися з урахуванням статі, віку, місця мешкання.

Серед них: 44,96% - чоловіки, 55,04% - жінки.

За віком: 18-29 років – 26,46%; 30-39 років – 18,03%; 40-49 років – 18,50%; 50-59 років – 13,11%; 60 років і більше – 23,89%.

За рівнем освіти: середня освіта – 26,70%; середня спеціальна освіта – 33,02%; незакінчена вища освіта – 14,29%; вища освіта – 24,82%.

Надійність і валідність результатів дослідження забезпечується за рахунок застосування комплексу аналітичних і статистичних методів: контент-аналізу, методів параметричної та непараметричної статистики (за допомогою SPSS 14.0, ППП STADIA 6.0).

Результати дослідження представляють оцінку соціально-політичних процесів на регіональному рівні (Запорізька область). Запорізька область була обрана в якості теоретичної моделі емпіричного дослідження в зв'язку з її схожістю із Україною в цілому за середньостатистичними показниками різних параметрів. Слід відзначити, що незважаючи на приналежність до Південно-східного регіону України, Запорізька область не має досить різких відмінностей від більш «радикалізованих» областей Східної і Західної України.

Методологічною основою соціальної держави доцільно вважати принцип соціальної справедливості, який заснований на існуючих соціально-економічних і ідеологічних моделях розвитку сучасних соціальних держав (або держав добробуту) – ліберальній (на сьогодні неоліберальній) і соціал-демократичній. Тому, на нашу думку, було доцільним визначити смислові уявлення щодо даного поняття серед опитаних. Для цього респондентам було запропоновано відповісти на відкрите запитання: «Що, на Вашу думку,

означає «соціальна справедливість»? Всього було отримано 229 висловлювань респондентів. За допомогою контент-аналізу висловлювань було виділено 8 смислових категорій, відсотковий розподіл яких представлено на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Смислове навантаження поняття «соціальна справедливість» в масовій свідомості електорату (результати контент-аналізу)

Контент-аналіз здійснювався через підрахунок смислових одиниць (вивловлювань), які мають схожі значення або синонімічні. Як було зазначено, виділено вісім основних смислових інваріантів-категорій, які відображають представленість поняття «соціальна справедливість» в масовій свідомості.

1. Рівність як основна цінність (30,57% всіх висловлювань) відображає рівність умов, що має забезпечити громадянам всебічний соціальний розвиток і необхідне отримання матеріальних і культурних благ. Дана

категорія представляє один з основних принципів соціалістичної і соціал-демократичної ідеології (під рівністю в соціал-демократичній ідеології розуміють «вираження однакової цінності всіх людей», вона є «обов'язковою умовою вільного розвитку особистості»). Серед основних висловлювань, які відображають сутність соціальної справедливості, можна відзначити: «рівність», «рівність в суспільстві», «справедливий розподіл всіх життєвих благ», «рівність всіх громадян», «відсутність явної матеріальної різниці між людьми» тощо. Досить великий показник даної категорії пов'язаний із стійким уявленням в сучасному українському суспільстві про провідну роль держави в забезпеченні рівності прав і можливостей, а також із домінуючою ціннісно-сміисловою системою «радянського типу» і комуністичної ідеології.

2. Матеріальне забезпечення і оплата праці (19,65% всіх висловлювань). Основні приклади висловлювань: «адекватна оплата праці», «гідна зарплата», «гідні умови життя», «достатній рівень життя», «гідна пенсія», «можливість кожному забезпечити гідне життя». Ця категорія відображає, насамперед, актуальність і незадоволеність в матеріальних та вітальних (життєво необхідних за класифікацією А.Маслоу [41]) потребах. На думку відомого психолога А.Маслоу незадоволення базових потреб (їжа, вода, тепло, безпека, матеріальна і фінансова стабільність) унеможлиблює реалізацію вищих потреб, пов'язаних з самореалізацією і само актуалізацією, що в рамках суспільства призводить до зростання соціальної напруженості і конфліктності, аномії і протестних настроїв населення [42].

3. Принципи соціальної справедливості (12,23% висловлювань). Категорія пов'язана із виділенням респондентами сутності поняття «соціальна справедливість» і має соціально-політичний і соціально-економічний характер. Серед значимих визначень можна виділити: «слово і влада народу», «демократія», «економічна справедливість», «ідеал суспільного устрою», «свобода особистості», «свобода слова», «культурно-економічна модель держави «шведський соціалізм», «соціальна самодостатність», «економічна стабільність». Отже, як бачимо, дані

висловлювання відображають принципові основи сучасних соціальних держав і свідчать про деяку обізнаність пересічного громадянина в питаннях існуючих сучасних моделях суспільного і державного устрою.

4. Верховенство права і закону (10,48% висловлювань). Основні смислові ідеологеми: «рівність перед законом», «практичне здійснення конституційних прав», «правова і конституційна рівність всіх громадян», «правова стабільність». Ця категорія пов'язана із визначенням соціально-орієнтованої держави як правової держави як реального втілення ідей і принципів конституціоналізму. Це держава, яка обмежена в своїх діях правом, яке захищає свободу, безпеку і гідність особистості, і, яке підпорядковує владу волі народу. Тобто, взаємовідношення між особистістю і владою визначаються в державі конституцією, яка утверджує пріоритет прав людини, які не можуть бути порушені законами держави та її діями, і, як зазначає Г. Щедрова, під правовою державою слід розуміти державу, в якій здійснюється верховенство закону, неухильно охороняються права і свободи громадян, панує соціальна справедливість [88].

5. Ціннісно-емоційна позиція (9,17% висловлювань) – категорія, яка відображає ціннісну установку щодо поняття «справедливість» в загалі. Так, соціальна справедливість в масовій свідомості пов'язується з такими цінностями, як: «чесне ставлення до суспільства», «чесне ставлення до людей», «гарне ставлення до людей», «справедливе ставлення до людей», «порядок в суспільстві». Дані висловлювання мають емоційну насиченість і пов'язані із ставленням, відношенням держави, влади і суспільства до людей, відображаючи цінності взаємоповаги, взаємодопомоги і людяності у відношеннях між людьми. Вони є відбитком традиційного українського етичного менталітету, що поєднує в собі етику поведінки і стосунків з людьми, позитивне емоційне сприйняття дійсності [7; 22].

6. Розвиненість системи соціального захисту і соціального забезпечення (7,42% висловлювань). Дана категорія безпосередньо відображає принцип соціальної справедливості в сучасних соціальних

державих і пов'язана з втіленням певної моделі соціальної політики. Основні висловлювання: «рівні умови надання соціальних послуг», «високий рівень соціального захисту», «гідна соціальна допомога», «соціальні гарантії», «гідне соціальне забезпечення», «рівні права на пільги», «справедливість по відношенню до незахищених людей». Слід відзначити, що ці висловлювання відображають конкретну модель надання соціальної допомоги – соціал-демократичну, в основі якої лежить гарантоване соціальне забезпечення всіх громадян і високий рівень відповідальності держави в наданні соціальної допомоги. Отже, можна зазначити, що ця група респондентів вбачає саме в державі гаранта соціальної захищеності населення, передаючи їй відповідальність за власне благополуччя, тобто орієнтована на патронат з боку держави.

7. Негативна позиція (6,11% висловлювань) відображає емоційно-песимістичне ставлення щодо розвитку України як соціальної держави: «в нашій країні нічого не значить», «немає в Україні», «в Україні пусте місце», «немає справедливості». Це найбільш протестна група населення, що може впливати на посилення соціальної напруженості і конфліктності в суспільстві.

8. Відповідальність держави (4,37% всіх висловлювань респондентів). Серед висловлювань треба відзначити наступні: «виконання обіцянок», «прозорість дій уряду», «відсутність корупції», «коли президент і влада думають про людей, а не тільки про себе». Ця категорія також представляє протестний електорат, що зневірився в можливість втілення принципу «не люди для влади, а влада для людей» і також може виступати як соціальна група, що сприяє соціальній напруженості.

Отже, визначені смислові категорії поняття «соціальна справедливість», які відображені в масовій свідомості, їх значеннєві варіації, можуть бути використані в процесі позиціювання ідеологічних імперативів і висвітлення прагматичних способів вирішення конкретних проблем в суспільстві.

Сучасні умови суспільної трансформації в Україні пов'язані із поширенням впливу образу життя західної цивілізації, для якого характерна ціннісна спрямованість суспільства на індивідуальні, приватні цінності, на власність як базовий показник суспільної значимості і соціального статусу, на споживання як спосіб соціального обміну між індивідами. Розвиток інформаційних технологій сприяє розмиванню культурних, етнічних та національних ментальних систем, не пропонуючи взамін більш менш визначеної ціннісної структури, що призводить до дезінтеграції і дестабілізації сучасного українського суспільства. В цих умовах визначення ціннісної структури політичної свідомості виступає як найважливіший етап реалізації соціально-політичного маркетингу.

Для визначення особливостей ціннісної структури масової свідомості українського суспільства було проведено соціально-психологічне дослідження. Вибірка дослідження складає 430 респондентів – мешканців м. Запоріжжя від 18 років. Серед них: 45% – чоловіки, 55% – жінки; 10% – респонденти від 18 до 29 років, 18% – від 30 до 39 років, 18% – від 40 до 49 років, 15% – від 50 до 59 років, 26% – від 60 років.

Параметри дослідження:

- 1) оцінка респондентами найбільш прийнятної моделі соціальної держави. Респондентам було надано характеристики основних моделей соціальної держави (ліберальної, соціал-демократичної, корпоративістської);
- 2) ціннісні орієнтації.

Ієрархічна система цінностей сучасного українського суспільства вивчалася за допомогою «Методики дослідження ціннісних орієнтацій» М.Рокича (адаптованої А.Гоштаутасом, А.Семеновим, В.Ядовим).

М.Рокич стверджує, що цінність є стійким переконанням, як означений спосіб поведінки або існування є індивідуально або соціально найкращий ніж інший спосіб поведінки або існування. Система цінностей є стійкою сукупністю переконань. Виділяючи три типи переконань: екзистенціальні, оціночні і прогностичні, М.Рокич відносить цінності до останнього, третього

типу, який дозволяє орієнтуватися в бажаності – небажаності способу поведінки (операційні, інструментальні цінності) та існування (сміслові, термінальні цінності).

На думку М.Рокича, цінності характеризуються наступними ознаками: 1) загальна кількість цінностей людства порівняно невелика; 2) всі люди володіють однаковими цінностями, хоча в різному ступені; 3) цінності організовані в системи; 4) джерела цінностей відстежуються в культурі, суспільстві, особистості; 5) вплив цінностей відстежується практично у всіх соціальних феноменах [98].

В даному емпіричному дослідженні респондентам пропонувалося вибрати з двох списків цінностей (окремо для термінальних і інструментальних цінностей) найбільш важливі для них в порядку значимості (ранжування).

Для аналізу було застосовано типологію цінностей за їх місцем в статусно-ієрархічній структурі ціннісної свідомості, яка була запропонована М.Лапіним для дослідження цінностей російського населення [37]. Він визначив чотири статусно-ієрархічні групи цінностей:

1) цінності вищого статусу, ядро ціннісної структури (схвалюють більше 50-55% респондентів);

2) цінності середнього статусу, інтегруючий структурний резерв, що, на думку автора, включає цінності соціокультурного типу суспільства (35-50(55)%);

3) цінності нижче середнього статусу, опонуючий диференціал, що включає цінності, які протистоять цінностям інтегруючого резерву (25-35%);

4) цінності нижчого статусу, конфліктогенна периферія. М.Лапін вважає, що вона пов'язана із властнорегулюючою функцією суспільства, і в специфічній євразійській ментальності представлена двома конфліктуючими цінностями – владою і свободою (менше 25%).

На рис. 2.6 і 2.7 представлена ієрархічна структура цінностей сучасного українського суспільства.

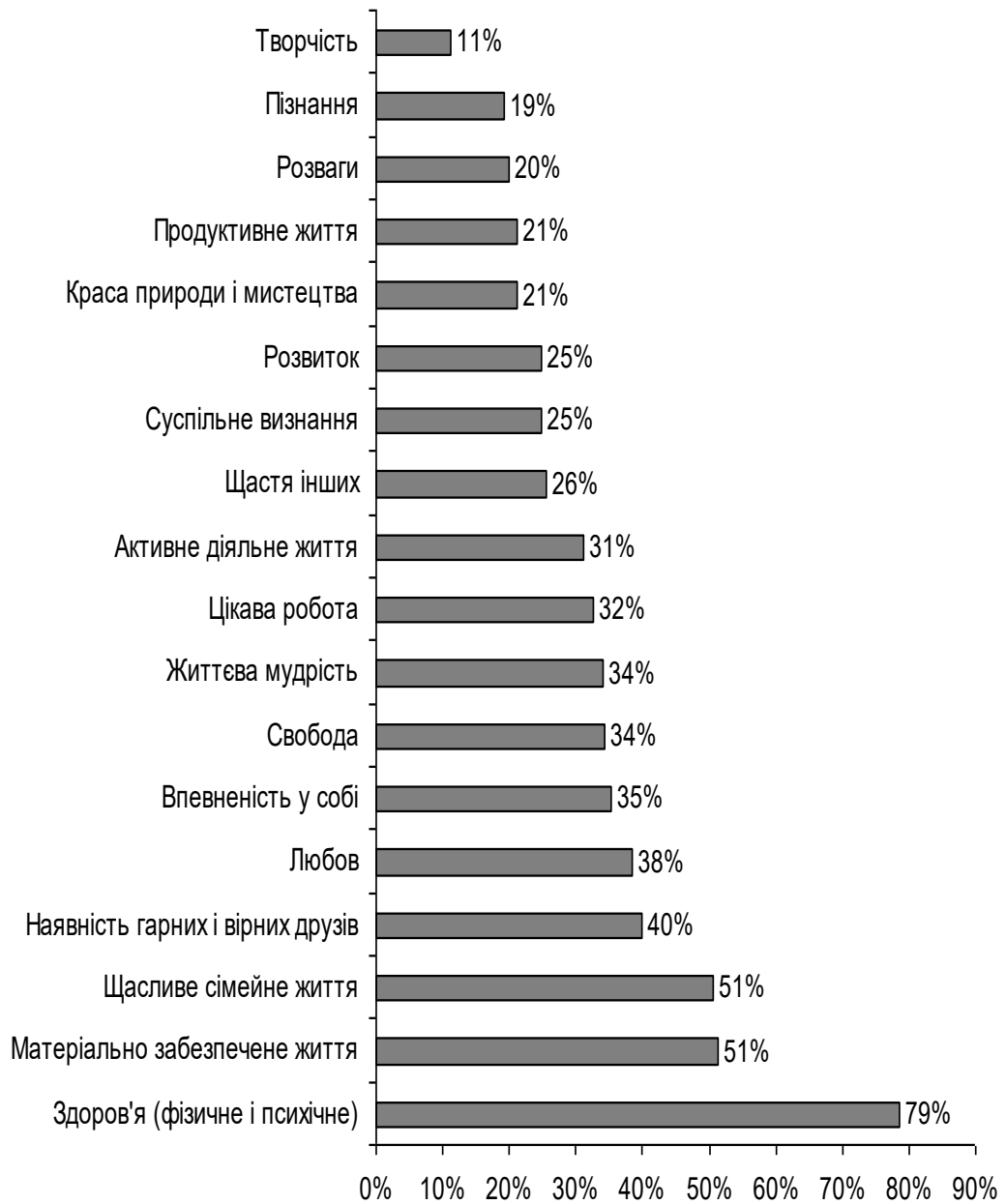

Рис. 2.6. Ціннісна структура суспільної свідомості (термінальні цінності)

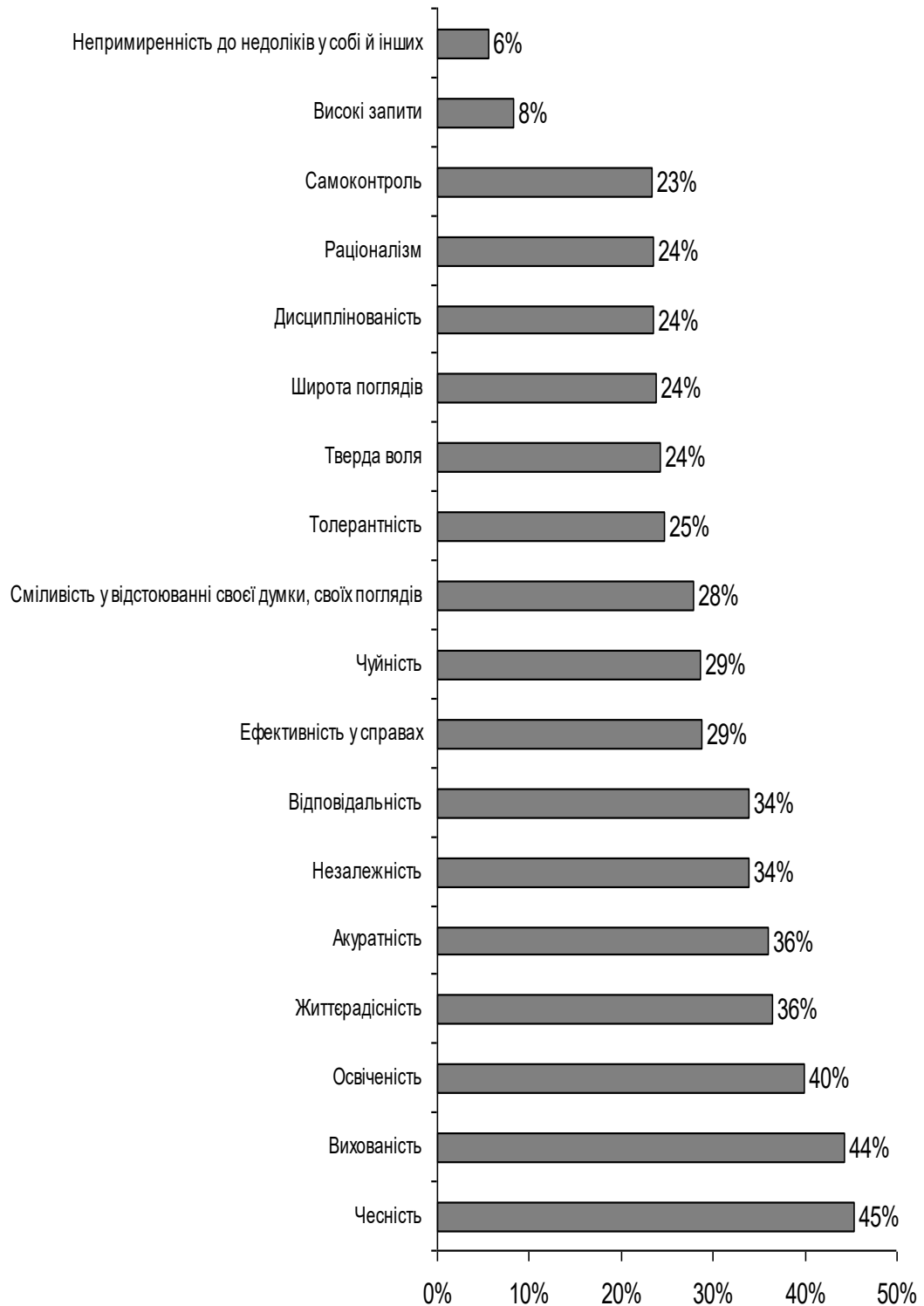

Рис. 2.7. Ціннісна структура суспільної свідомості (інструментальні цінності)

До ціннісного ядра в статусно-ієрархічній системі відносяться домінуючі в суспільній свідомості групи цінностей, які інтегрують соціальну

спільність в цілісність. Ця група цінностей відображає найбільш стереотипізовані, узагальнені уявлення про життєвий шлях людини, відношення до життя, себе та інших людей. За термінальними цінностями це – здоров'я, родина, матеріально забезпечене життя. Вони відображають вітальні (фізіологічні) потреби і потреби в приналежності і любові (як потреби в міжособистісних і сімейних стосунках), які розглянуті в концепції мотивації гуманістичного психолога А.Маслоу. Інструментальні цінності не увійшли до ціннісного ядра, але до них наближені і знаходяться на периферії, це чесність і вихованість. Вони є відбитком традиційного українського етичного менталітету, що поєднує в собі етику поведінки і стосунків з людьми.

Цінності ядра досить стабільні. Трансформація ціннісного ядра призводить до такого кризового явища в суспільстві як зростання рівня соціальної аномії. Н.Паніна визначає аномію як стан соціальної організації, який характерний для кожного перехідного суспільства, що в виключних історичних обставинах досягає глобальних суспільних масштабів, коли усе суспільство усвідомлено відмовляється від основних ідеологічних принципів своєї організації і, яке ще не має нової, цілісної ціннісно-нормативної системи [51]. В сучасних умовах лібералізації суспільних відносин стабільність ціннісного ядра може бути досягнута за рахунок впровадження в суспільну свідомість цінностей автономії і відповідальності за власне життя як умову для задоволення вітальних і матеріальних потреб.

Структурний резерв в системі цінностей знаходиться між домінуванням та опозицією, де найбільш інтенсивно виявляються ціннісні конфлікти між індивідами і соціальними групами. До цієї групи належать такі термінальні цінності, як: наявність гарних друзів, любов, впевненість у собі, наближаються свобода і життєва мудрість та інструментальні цінності – акуратність, освіченість, життєрадісність, наближаються відповідальність і незалежність. Змістовно ціннісний структурний резерв представляє собою біполярний конструкт, де на одному полюсі виступають соціальні цінності,

відбиваючи соціально очікувану і бажану форму поведінки і способу життя (друзі, любов, життєва мудрість, відповідальність, освіченість), на другому полюсі – індивідуальні цінності, де смисловою категорією є незалежність і автономія особистості. Ця група цінностей є найбільш конфліктогенною – з одного боку це в якійсь мірі протест проти суспільних норм і ідеалів, а з іншого подальший процес соціалізації і включення до соціальних спільнот, який в сучасному кризовому соціально-економічному стані українського суспільства досить ускладнений багатьма факторами: зростання безробіття, а тому посилення депресивних настроїв і невпевненості в собі; посилення розколу українського суспільства на політико-ідеологічному рівні тощо.

Опонууючий диференціал включає в себе опозиційні цінності, які поділяють членів даної спільноти на прихильників різних цінностей, а тому провокують найбільш гострі конфлікти в середині самої соціальної групи. Опонууючий диференціал представлений такими цінностями як розвиток, активне діяльне життя, цікава робота, суспільне визнання, щастя інших, ефективність в справах, чуйність, толерантність, сміливість у відстоюванні власної позиції. В цілому цінності даного рівня – цінності досягнень і цілеспрямованості, особистісної і професійної самореалізації, але агресивне відстоювання цих цінностей може провокувати зростання потенційної конкуренції серед різних соціальних груп в реалізації свого потенціалу.

На конфліктогенній периферії знаходяться цінності меншості, які відрізняються від інших членів спільноти більшою стабільністю своїх орієнтацій, успадкованих від минулих пластів культури. Нижчий ієрархічний статус представлений термінальними цінностями естетичного переживання і гедоністичного способу життя, орієнтацією на творчу діяльність і пізнання, та інструментальними цінностями агресивно стійкого прагматично-раціонального і морального ставлення до життя – раціоналізм, самоконтроль, високі запити (високі вимоги до життя) і непримиренність до недоліків у собі та інших.

Отже, ціннісна структура масової свідомості українського суспільства

формується як результат взаємодії декількох факторів: по-перше, ціннісне ядро відображає традиційні, загальнолюдські і слов'янські цінності і принципи існування; по-друге, матеріальна і фінансова нестабільність і незахищеність актуалізує вітальні потреби населення, що провокує соціальну напруженість в суспільстві; по-третє, ціннісна криза в суспільстві, що пов'язана із протиставленням цінностей індивідуалізму і колективної взаємодії, формує протилежні погляди щодо досягнення як власного добробуту, так і добробуту усього суспільства. Це вказує на те, що в суспільній свідомості існують різні уявлення про політико-ідеологічні орієнтації націєбудівництва, пріоритети соціально-економічного розвитку держави, систему соціального забезпечення, соціального захисту і соціального страхування, що свідчить про наявність підтримки населенням різних моделей соціальної держави.

З цього приводу респондентам було запропоновано за наданими характеристиками вибрати найбільш прийнятну модель соціальної держави в Україні. Результати представлені на рис. 2.8.

Як видно з діаграми, найбільш прийнятною моделлю соціальної держави для України респонденти вважають соціал-демократичну модель (майже 40% респондентів), яка характеризується патронатом держави в соціально-економічній сфері, універсальністю системи соціального захисту і соціального забезпечення. Це вказує на посилений вплив принципів «радянської», соціалістичної економіки в суспільній думці, а також на несприйняття західних, ліберальних цінностей і патернів поведінки, які передбачають ринкову модель відносин як в економічному, так і в соціальному житті суспільства.

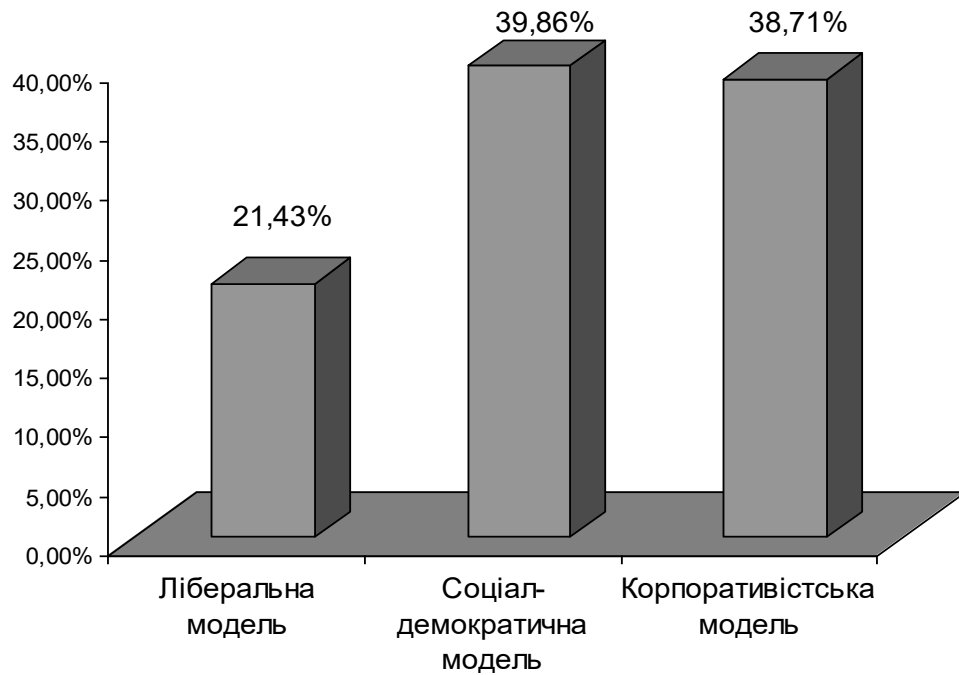

Рис. 2.8. Оцінка респондентами найбільш прийнятної моделі соціальної держави

З іншого боку, корпоративістську модель соціальної держави поділяють також біля 40% респондентів, яка поєднує в собі елементи соціал-демократичної і ліберальної моделі. Суто ліберальну модель підтримують лише 20% респондентів. Виходячи з цього, стратегія її формування повинна визначатися через механізми підтримки соціал-демократичних ідеологічних імперативів і через поступове впровадження західних ліберальних цінностей, які не вступають в протиріччя з існуючою системою традиційних ціннісних зразків поведінки і стереотипів. В зв'язку з цим було досліджено особливості ціннісної структури суспільної свідомості в залежності від найбільш прийнятної (за оцінкою респондентів) моделі соціальної держави, що надасть можливість визначити ціннісні пріоритети соціально-психологічного впливу на суспільну свідомість (див. табл. 2.3 і 2.4).

Таблиця 2.3 – Ціннісна структура суспільної свідомості в залежності від оцінки прийнятної моделі соціальної держави (термінальні цінності, %)

Цінності	Ліберальна модель	Соціал-демократична модель	Корпоративістська модель
Активне діяльне життя	37,63	30,06	28,57
Життєва мудрість	34,41	35,84	32,14
Здоров'я (фізичне і психічне)	77,42	79,77	77,98
Цікава робота	34,41	30,64	33,33
Краса природи і мистецтва	19,35	19,65	23,81
Любов	38,71	38,15	38,69
Матеріально забезпечене життя	52,69	51,45	50,60
Наявність гарних і вірних друзів	40,86	39,31	39,88
Суспільне визнання	24,73	23,70	26,19
Пізнання	19,35	18,50	19,64
Продуктивне життя	17,20	21,39	23,21
Розвиток	32,26	20,23	25,60
Розваги	20,43	21,39	18,45
Свобода	36,30	33,99	32,14
Щасливе сімейне життя	53,76	49,71	50
Щастя інших	21,51	30,64	22,62
Творчість	11,83	10,40	11,90
Впевненість у собі	36,33	32,26	33,11

Таблиця 2.4 – Ціннісна структура суспільної свідомості в залежності від оцінки прийнятної моделі соціальної держави (інструментальні цінності,%)

Цінності	Ліберальна модель	Соціал-демократична модель	Корпоративістська модель
Акуратність	33,33	38,73	34,52
Вихованість	45,16	43,35	44,64
Високі запити	8,60	8,67	7,74
Життєрадісність	41,94	38,79	38,10
Дисциплінованість	22,58	22,54	25
Незалежність	37,33	30,64	33,50
Непримиренність до недоліків у собі й інших	2,15	7,51	5,36
Освіченість	36,56	38,15	43,45
Відповідальність	35,81	35,84	36,31
Раціоналізм	20,43	21,97	26,79
Самоконтроль	30,11	20,81	22,02
Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів	29,03	25,43	29,76
Тверда воля	23,66	24,86	23,81
Толерантність	13,98	31,21	23,81
Широта поглядів	20,43	22,54	26,79
Чесність	37,63	49,13	45,83
Ефективність у справах	33,33	28,90	26,19
Чуйність	23,66	36,42	23,21

В таблицях 2.3-2.4 представлено ієрархічну структуру цінностей в залежності від обраної моделі соціальної держави, яка також ґрунтується на ціннісних принципах та ідеологемах. Звичайно, що обрана модель не вказує на повне прийняття її цінностей, але відображає їх представленість в сучасній українській ментальності, вбираючи ті цінності, які не протиставляються традиційним національним.

В цілому, ієрархічна структура термінальних та інструментальних цінностей в залежності від обраної моделі соціальної держави статистично не багато відрізняється від в цілому за вибіркою, але існують розбіжності в окремих цінностях між вибірками в залежності від обраної моделі.

За термінальними цінностями розбіжності мають місце в таких аспектах. Серед тих, хто обрав ліберальну модель найбільш значимими виявилися цінності: активне діяльне життя, цікава робота, розвиток, свобода, впевненість у собі, щасливе сімейне життя. Виходячи з того, що в ядрі ціннісної структури знаходиться цінність матеріальної і фінансової стабільності, слід зазначити, що досягнення добробуту, серед тих, хто обрав ліберальну модель, вбачається через професійну самореалізацію, активну життєву позицію, постійний розвиток, автономію і свободу. Саме ці цінності відображають сучасну ліберальну ідеологічну орієнтацію, патерни і консистентні зразки поведінки ліберально-демократичного суспільства західної цивілізації. Для тих, хто обрав соціал-демократичну модель (як наближену до соціалістичної), більш актуальними ніж серед інших, є: щастя інших, продуктивне життя, життєва мудрість, здоров'я, що відображають ідею взаємовідповідальності всіх членів суспільства, традиційність та емоційність світосприйняття. В корпоративістській моделі більш значимими ніж в інших виявилися цінності професійної самореалізації, суспільного визнання, творчості, пізнання і продуктивного життя. Вони відповідають ідеології, яка поєднує в собі цінності як індивідуальної свободи, так і відповідальності за кожного члена суспільства.

Якщо термінальні цінності виступають як цінності-цілі, то

інструментальні вказують на засоби досягнення цілей, які представлені у вигляді особистісних якостей, необхідних для реалізації цілей – досягнення матеріального, фінансового, сімейного і особистого благополуччя. Так, серед прихильників ліберальної моделі найбільш значимими є: незалежність, самоконтроль, сміливість у відстоюванні власної позиції, ефективність у справах, що відображають так званий тип «ринкового» індивіда, спрямованого на підприємницьку діяльність. Для прихильників соціал-демократичної моделі необхідними якостями виступають: акуратність, непримиренність до недоліків, тверда воля, толерантність, чесність, чуйність. Ці інструментальні цінності відображають традиційні українські уявлення про особистість – морально стійку, виховану, позитивно емоційно орієнтовану. Для тих, хто обрав корпоративістську модель значимі цінності в порівнянні з іншими моделями – освіченість, відповідальність, раціоналізм, широта поглядів, сміливість у відстоюванні власної позиції.

Узагальнюючи результати порівняльного аналізу, можна визначити ціннісні особливості прихильників різних моделей соціальної політики, які відображають психологічний аспект реалізації соціально-політичного маркетингу, що може застосовуватися в розробці практичних маркетингових дій: створенні соціальної і політичної реклами, інформаційних повідомлень, PR- кампаніях тощо.

Ціннісні особливості прихильників ліберальної моделі відображають тип ініціативної, автономної, впевненої в собі особистості, яка орієнтована на досягнення добробуту через реалізацію особистісного і професійного потенціалу, підприємницької ініціативи. Це тип індивіда – представника «держави можливостей», «держави добробуту» [52], соціальної держави ліберального і неоліберального або ринкового типу, підґрунтям якої є ліберально-демократична і ліберально-консервативна ідеологія.

Прихильники соціал-демократичної моделі соціальної держави представляють тип індивіда, якому притаманні колективні цінності минулого соціалістичного суспільства і традиційні українські цінності: це позитивно

емоційно орієнтована, моральна, вихована, відповідальна за себе та інших особистість. Цей тип відповідає моделі патерналізму у відносинах між державою та індивідом, ідеологічним підґрунтям якої є соціалістичні і соціал-демократичні політичні ціннісні орієнтації.

Прихильники корпоративістської моделі представляють «змішаний» тип особистості, який поєднує принципи індивідуалізму і колективізму, прагматично і раціонально орієнтований, спрямований на саморозвиток і освіти. Цей тип відповідає моделі корпоративізму (взаємовідповідальності) у відносинах між державою та індивідом, ідеологічним підґрунтям якої є соціал-демократичні і ліберально-демократичні політичні ціннісні орієнтації.

Подальший аналіз ціннісної структури суспільної свідомості пов'язаний з виявленням розбіжностей в ієрархії цінностей різних вікових груп. На рис. 2.9 представлено оцінку респондентами найбільш прийнятної моделі соціальної держави.

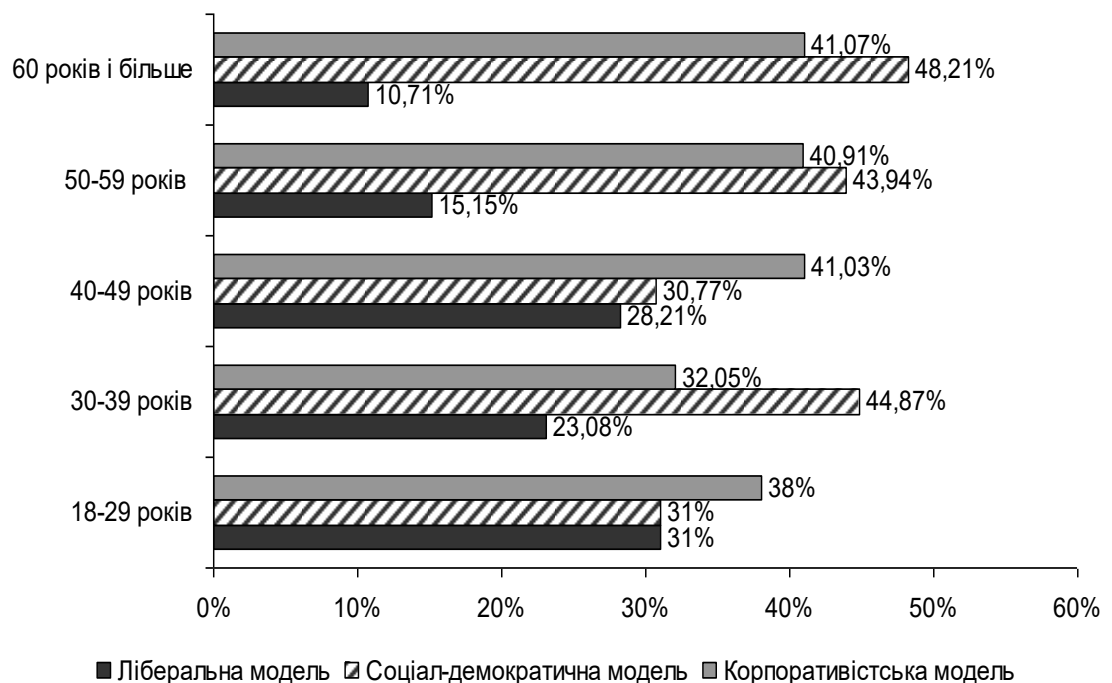

Рис. 2.9. Оцінка респондентами найбільш прийнятної моделі соціальної держави в залежності від вікової категорії

Як видно з діаграми, ліберальну модель соціальної держави більше підтримують молоді люди до 30 років, корпоративістську модель – респонденти 30-39 років і більше 50 років, соціал-демократичну – люди більше 40 років. Отже, слід зазначити, що уявлення про модель соціальної держави в українському суспільстві представлені такими особливостями: по-перше, респонденти до 40 років орієнтовані на ліберальну і корпоративістську моделі, приймаючи ліберально-демократичні цінності, і по-друге, люди після 40 років орієнтовані на соціал-демократичну модель соціальної держави з тенденцією в бік соціалістичної моделі економіки і системи соціального забезпечення. Тобто, покоління за 40 років пов'язує систему соціального забезпечення із радянською системою, орієнтуючись на колективні цінності. В зв'язку з цим було проаналізовано розбіжності в цінностях різних вікових категорій (див. таблиці 2.5-2.6).

Ціннісна структура масової свідомості українського суспільства представлена цінностями, які відображають різні моделі соціальної держави. Так, для старшого покоління цінності більш традиційні і представляють патерналізм в стосунках між державою і громадянином (відповідно до соціал-демократичних і соціалістичних ідеологій), а також вказують на незадоволеність життєво важливих вітальних потреб, протиставлення ліберальним цінностям відкритого ринкового суспільства. З іншого боку, вікові групи до 40 років – це представники нового покоління, яке більш-менш прийняло нові цінності ліберальної орієнтації. Молодь (18-29 років) більш схильна до прийняття постіндустріальних цінностей західної цивілізації – свободи, автономії, творчості, успішності і споживання, орієнтованого на символи престижу. Кореляційний аналіз довів, що більш за все корелюють між собою ціннісні орієнтації вікових груп 18-40 років, і респондентів за 40 років, що свідчить про наявність двох груп населення, в яких домінують певні системи цінностей – ліберально-демократичні, постіндустріальні і традиційні, патерналістські, індустріальні цінності, що може виступати конфліктогенним фактором різних поколінь.

Таблиця 2.5 – Ціннісна структура суспільної свідомості в залежності від вікової категорії респондентів (термінальні цінності, %)

Цінності	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 і більше років
Активне діяльне життя	55	41	24	26	11
Життєва мудрість	19	24	22	53	52
Здоров'я (фізичне і психічне)	68	71	81	82	90
Цікава робота	37	47	32	38	15
Краса природи і мистецтва	18	13	19	29	27
Любов	60	41	41	35	18
Матеріально забезпечене життя	41	54	71	53	45
Наявність гарних і вірних друзів	57	50	36	38	21
Суспільне визнання	25	19	30	27	24
Пізнання	20	17	21	26	15
Продуктивне життя	25	30	21	20	13
Розвиток	38	27	24	24	12
Розваги	45	24	14	9	5
Свобода	44	37	22	36	31
Щасливе сімейне життя	38	58	55	58	50
Щастя інших	14	17	26	35	37
Творчість	21	5	13	11	6
Впевненість у собі	42	44	41	41	16

Таблиця 2.6 – Ціннісна структура суспільної свідомості в залежності від вікової категорії респондентів (інструментальні цінності, %)

Цінності	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 і більше років
Акуратність	20	36	41	48	39
Вихованість	35	33	42	50	58
Високі запити	9	14	10	5	5
Життєрадісність	48	44	36	38	21
Дисциплінованість	16	23	30	29	23
Незалежність	44	31	40	33	23
Непримиренність до недоліків у собі й інших	4	6	8	6	4
Освіченість	45	38	32	42	40
Відповідальність	26	37	33	42	34
Раціоналізм	26	27	23	29	16
Самоконтроль	16	31	26	29	19
Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів	43	28	28	27	14
Тверда воля	23	29	24	18	25
Толерантність	14	27	22	29	32
Широта поглядів	24	33	19	24	20
Чесність	38	41	49	47	52
Ефективність у справах	23	31	36	38	22
Чуйність	20	24	31	29	37

Таким чином, ціннісний аспект політико-ідеологічних орієнтацій в масовій свідомості пов'язаний з: 1) впровадженням ліберальних цінностей в групову свідомість сучасної молоді; 2) формуванням позитивного ставлення

старшого покоління до нових ціннісних стереотипів поведінки людини в умовах ринкових відносин в різних сферах суспільного життя; 3) застосуванням в маркетингових і PR-кампаніях трансляції традиційних національних українських і православних цінностей (духовність, соборність, милосердя, повага, любов, родина).

2.2. Механізми формування політико-ідеологічних орієнтацій в умовах транзитивного українського суспільства

Проблема розвитку суспільства із давніх часів перебувала в центрі уваги дослідників. Дослідження суб'єктивних чинників і об'єктивних умов стійкого розвитку суспільства стає науковою проблемою важливою. З'являються концепції, які визначають різні методологічні критерії для пояснення соціальних змін: теорія соціальних змін К.Маркса, теорія модернізації і конвергенції Дж.Гелбрейта, теорія соціальних змін Т.Парсонса, теорія культурно-історичних типів М.Данилевського, концепція О.Шпенглера, концепція циклічності цивілізацій А.Тойнбі, теорія соціокультурної динаміки П.Сорокіна, теорія постіндустріального суспільства Д.Белла і О.Тофлера та багато інших.

Коли розглядається поняття «перехідне» або «транзитивне» суспільство, маються на увазі не лише трансформаційні зміни в посткомуністичних суспільствах, тобто перехід від тоталітаризму до демократії, але й перехід від традиційного до сучасного суспільства, як процес модернізації.

Слова «транзит», «транзитивність», що визначають дане поняття, полісемантичні. Англо-російський «Словник Мюллера» дає наступні значення: зміна; перехід (у інший стан), короткочасний [69]. Аналізуючи перераховані визначення, легко відмітити, що об'єднує всі значення слів «транзит» і «транзитивність» – ідея «переходу», «перехідності». Але є немало понять, що характеризують процес переходу, стан нестабільності у

ряді щодо стабільних етапів розвитку суспільства: суспільство, що трансформується, перехідне, таке, що модернізується тощо. Зрозуміти специфіку поняття «транзитивне суспільство» дозволяє аналіз накопиченого в соціології, політології і етнографії емпіричного матеріалу і його філософського осмислення.

В сучасній науковій думці виділяють декілька напрямів досліджень транзитивності, які відображають зміни в соціокультурній, політичній і економічній сфері суспільства. Перший напрям представлений етносоціокультурним підходом, який бере початок в релігійно-філософських працях епохи Середньовіччя і етнографії (А.Генеп). Його особливість полягає в інтересі до внутрішніх переходів, трансформації внутрішнього світу людини під впливом традицій соціо-духовної практики і культури.

Ідеї А.Генепа знайшли віддзеркалення в сучасному розумінні транзитивного суспільства як одного з перехідних етапів розвитку етносоціального організму (Є.Тюгашев, А.Булигіна [13], М.Удальцова [77]). Етносоціокультурний підхід до розуміння транзитивності дозволяє побачити взаємозв'язок між трансформацією життєвого світу індивіда, його ціннісної свідомості і трансформацією соціального життя, всього суспільного устрою. Причому такий процес трансформації супроводжується кризою в ціннісній свідомості етносу, народу, нації. Як зазначає О.Штоквіш, характерною ознакою трансформаційного соціуму є аномія, тобто такий стан соціальної системи, в якому наявний слабкий консенсус, недостатність віри в цінності або цілі, а також втрата ефективності нормативних і моральних рамок, що регулюють соціальне життя [87]. Тобто, аномія ускладнює досягнення головної мети трансформаційного суспільства, яка полягає в новому самовизначенні за рахунок пропонування шляхів прогресивного розвитку. Цінності нової соціальної системи, що «містить у себе як нові, так і резидуальні одиниці, відрізняються за змістом від цінностей первісної одиниці, хоча їх характеристика в термінах стандартної змінної може залишатися незмінною» [53, с.262].

Поряд з об'єктивними чинниками, що впливають на трансформацію суспільства, зростає роль чинників, пов'язаних зі змінами в їх ціннісних настановах, поведінці. Транзитивне суспільство характеризується змішанням старого й нового, що знаходить своє відбиття в людській свідомості, у нормативних і повсякденних настановах. Це, на думку О.Яницького, може формувати неадекватне сприйняття суспільними акторами динамічних соціальних змін, що призводить до кризи самоідентифікації та самореалізації [92, с.19-26]. На сучасному етапі свого розвитку українське суспільство, за влучним висловом Є. Головахи, «аморальної більшості» підійшло до тієї межі, коли норма і відхилення від неї, норма і патологія не тільки все більше взаємно проникають, але й міняються місцями. Те, що у свідомості багатьох все ще вважається патологією, стає нормою [25, с.26-30]. Таким чином, стан аномії породжує ціннісно-нормативні системи в масовій свідомості, пов'язані насамперед із вітальними потребами виживання і самозбереження, що в цілому ускладнює процес соціалізації і формування сукупності соціальних практик сучасної молоді в різних соціокультурних полях і просторах.

Поряд з етносоціокультурним підходом до розуміння транзитивного суспільства з початку 1970-х років йде розробка політичної транзитології. Транзит розуміється в даній дослідницькій парадигмі як демократичний перехід. Розробка загальних закономірностей, моделей переходу від тоталітарних режимів до демократичних, зв'язується з іменами Д.Растоу, А.Пржеворського, Ф.Шміттера, Р.О'Доннела, С.Хантінгтона.

Так, для опису специфіки сучасного транзиту С.Хантінгтоном був висунутий концепт «третьої хвилі» глобальної демократизації, яка почалася у середині 1970-х рр. з падінням військових диктатур в Португалії, Іспанії і Греції, потім в процес демократизації включилася Латинська Америка, деякі країни Південно-східної Азії і, нарешті, країни Центральної і Східної Європи і пострадянський простір [94]. Отже, головний напрям перехідних суспільств визначається діяльністю політичних інститутів щодо формування засад демократичних перетворень у державі і становлення громадянського

суспільства. Формування громадянського суспільства, що складається із соціально-активних громадян, є необхідною складовою частиною сучасної демократії.

Тобто, в політичному аспекті транзитивне суспільство пов'язується із поняттям демократичний транзит, який сучасні науковці визначають як політичний процес, що відбувається в існуючому правовому полі держави та супроводжується зломом інститутів політичного режиму, що відживає, встановленням і зміцненням широкої мережі демократичних інститутів громадянського суспільства й посиленням демократичних функцій державно-владних структур [74]. З цього боку, можна казати, що транзитивне суспільство це перехід від тоталітарного або авторитарного суспільства до демократичного (хоча і в його західно-цивілізаційному варіанті). І саме на цьому етапі суспільство якби перебуває в «змішаному», нестабільному стані – поряд з процесом формування нових соціально-політичних цінностей, норм, інститутів і практик продовжують існувати і попередні, що може призводити до соціальної напруженості, маргіналізації і радикалізації суспільства, а отже, позначається на типі організаційної культури і соціального управління.

В економічному підході особливості транзитивного суспільства розглядаються в теорії перехідної економіки, яка теоретично осмислює особливості сучасної економіки постсоціалістичних країн, перехідних від централізовано керованого господарства до ринкового. Так, за словами С.Сонько і М.Скринько, транзитивна економіка пов'язана із процесом лібералізації, що означає скорочення протекціоністської політики держави [71, с.10]. До особливостей транзитивної економіки належать нестабільність і нестационарність здійснення соціально-економічних процесів; високий рівень ризику; можливість часткової втрати керованості на окремих етапах проведення трансформаційних перетворень. В умовах транзитивної економіки формується якісно новий тип організаційної культури, особливо в організаційно-управлінському аспекті і аспекті оптимізації соціально-

трудових відносин.

В.Агранович, узагальнивши ряд досліджень, виділила атрибутивні ознаки транзитивного суспільства: «нестійкість, нерівномірність протікаючих в ньому соціальних процесів, як правило, необоротних по своєму характеру... тимчасовий характер транзитивного суспільства... вірогідність, альтернативність, багатоваріантність розвитку.. швидкість протікаючих в транзитивному суспільстві процесів породжує стан соціальної нестабільності; відсутність цілісності, повноти властивостей і ознак соціальних форм відносин... історична «індивідуальність» кожного транзитивного суспільства, пов'язана із специфікою історичного часу, в якому відбуваються перехідні процеси і з яким пов'язані відмінності в початкових і кінцевих станах транзитивного суспільства...» [3, с.54]. Отже, в даному підході транзитивність суспільства пов'язується із соціальною нестабільністю і зміною ціннісних систем.

Поширеним у застосуванні сьогодні є термін «перехідний період». Саме такого підходу дотримується сучасний дослідник М.Михальченко. «Перехідний період», на його думку, означає перехід від нескоординованих, часто суперечливих, хаотичних владних впливів на різні сфери суспільного життя до проведення чітко вивіреного відповідального політичного курсу [44, с.22]. Автор визначає риси перехідного суспільства: слабка й неконсолідована політична влада;– слабка, малоефективна судова система;стагнація процесу становлення нової структури громадянського суспільства;зростання люмпенізованих і маргінальних соціальних груп;різкі зміни в орієнтаціях на системи цінностей та ідеалів [44, с.23]. Отже, розвиток суспільства в перехідний період пов'язаний з руйнацією традиційного способу життя, усталених соціальних практик, моральних норм і цінностей.

На думку О.Астафєвої, перехідний період – це якісна трансформація суспільства, ведуча до зміни його суті. У всіх у них схожі причини, і зв'язані вони з системною кризою: кризою старих систем управління, старих економічних структур, старих соціальних відносин, криза ідеології і т.д. До

ознак перехідного періоду вона відносить: підвищення соціальної активності населення; зростання хвилювань, інакомислення, акцій протесту; криза у внутрішній і зовнішній політиці; падіння рівня виробництва, рівня життя людей; фрагментарність всіх знов виникаючих класів і соціальних груп; соціальна фрустрація, що викликається різкою майновою диференціацією [5, с.145-156]. Отже, сучасні підходи до визначення особливостей транзитивного суспільства представлені тезою про процес ціннісних змін в політичній, економічній і соціокультурній сферах суспільства, які знаходять своє відображення в структурно-функціональних особливостях організаційної культури. На рис. 2.10 представлено процесуальні ознаки транзитивного суспільства в політичному, економічному і соціокультурному аспектах.

Рис. 2.10. Процесуальні ознаки транзитивного суспільства в політичній, економічній і соціокультурній сферах

В умовах транзитивності українського суспільства найбільш впливовими (хоча і не єдиними) механізмами формування політико-

ідеологічних орієнтацій є соціально-політичний маркетинг і розвиток громадсько-політичних рухів в контексті формування мережевого суспільства.

Механізм соціально-політичного маркетингу розкрито в працях О.Агаркова, який зазначає у дисертаційному дослідженні «Соціально-політичний маркетинг як технологія управління соціальною сферою: концепція і механізми реалізації», що «соціально-політичний маркетинг – це технологія управління соціальною сферою через практичну діяльність соціально-політичних суб'єктів (політичні партії, бізнес-структури, інститути громадянського суспільства, міжнародні наднаціональні політичні, економічні і неурядові організації) з впровадження в суспільну свідомість соціально-політичних, ідеологічних цінностей, ідей, патернів поведінки громадян, ідеологічних імперативів конкретної моделі соціальної політики через застосування політико-управлінських (інформаційно-комунікаційний менеджмент, соціальне партнерство, соціальний діалог) і політико-психологічних (PR-технології, технології психологічного впливу, соціально-політична реклама) механізмів, філософсько-методологічною основою якого виступає принцип соціальної справедливості, а результатом – досягнення соціального ефекту, який полягає в сприянні формуванню ефективної моделі соціальної політики і реалізації принципу соціальної справедливості через узгодження потреб та інтересів різних соціальних груп і взаємодію політичних інститутів, бізнесу і недержавного сектору суспільства» [1, с. 425].

В контексті соціально-політичного маркетингу доцільним є використання наступних технологій [1, с. 212].

1. Іміджмейкинг або створення образу, іміджу державного, політичного діяча, привабливого для широких мас. В соціально-політичному маркетингу це персоналії, які представляють суб'єкти соціально-політичного маркетингу (політики, вчені, громадські діячі, бізнесмени тощо)

2. Корпоративний політичний іміджмейкинг або формування в масовій

свідомості впізнанного позитивного образу державної установи, політичної організації, партії, системи соціального забезпечення

3. Електоральні технології як системна організація передвиборної кампанії.

4. Політичний брендінг (бренд – торгова марка) або внесення в масову свідомість впізнаних символів, значень, образів, здатних відповідно до цілей суб'єкта політико-технологічного управління об'єднувати людей або, навпаки, роз'єднувати їх на групи, що змагаються. В соціально-політичному маркетингу політичний брендінг пов'язаний із впровадженням символів, образів, зразків поведінки, консистентних цінностям, які відображають певну модель соціальної політики на смисловому, когнітивному і поведінковому рівнях.

5. Технології політичних союзів як діяльність, орієнтована на залучення в рішення поставлених задач своїх політичних союзників і опонентів.

6. Технології регулювання і вирішення політичних конфліктів, що припускають пошук шляхів і засобів зниження політичного протистояння і політичної напруженості в суспільстві, що в соціально-політичному маркетингу пов'язано із застосуванням інформаційно-комунікаційних PR-технологій через систему ЗМІ задля роз'яснення практичних дій соціально-політичних інституцій в просуванні реформаторських ідей в соціальній політиці держави.

7. Технології лобізму, що є діяльністю, спрямованою на демократичний вплив на державних посадовців, що ухвалюють управлінські рішення в соціальній сфері.

Одним з головних суб'єктів соціально-політичного маркетингу виступають політичні об'єднання громадян. На думку О.Агаркова, оптимізації діяльності політичних партій сприятиме здійснення ними низки основоположних принципів, моментів. Найважливішими серед них є такі:

– визнання принципів демократичного консенсусу важливим чинником

самоорганізації діяльності політичних партій як суб'єктів соціальної політики, недопущення ними ізоляціонізму й протиборства;

– підведення реалізму під політичні платформи діяльності партій у сфері соціальних відносин, перегляд директив, лозунгів, закликів щодо необхідності підвищення рівня добробуту людей з позицій їх практичності; рішуча відмова від однобічної спрямованості політичної діяльності на основі суб'єктно-об'єктних відносин, що склалася в багатьох політичних організаціях;

– утвердження в роботі механізму зворотного зв'язку, який є найважливішою умовою ефективного процесу виявлення особливостей соціального розвитку суспільства, його суперечностей, стану соціального добробуту, соціальної безпеки конкретної людини;

– утвердження в суспільній свідомості розуміння діалектичного характеру соціальної єдності суспільства, котра передбачає його розвиток на основі розв'язання суперечностей у соціальній сфері, плюралізму поглядів, ідей, думок;

– здійснення глибоких зрушень в ідейно-моральній діяльності політичних партій з формування громадської, соціальної культури на основі зміцнення їх зв'язків із масами, розгортання діалогу з людьми стосовно найскладніших проблем соціального розвитку; недопущення абсолютизації ідеологічної роботи в загальному процесі формування соціальної культури, відмова від віри у всесилля пропаганди як чинника утвердження соціальних цінностей;

– зміщення шкали пріоритетів у партійній роботі зі сфери державного й господарського управління в галузь політики, ідеології, моралі виховання, «люднознавства», значне місце в якому має посісти політичне прогнозування розвитку та збагачення соціального простору, а також вивчення соціального самопочуття людини в ньому;

– постійний пошук шляхів, засобів, методів удосконалення й оновлення механізму реалізації політичними партіями, їх осередками своєї ролі в

соціальної сфері, зокрема і як важливого суб'єкта реалізації соціальної політики [1, с. 365].

Розвиток громадсько-політичних рухів в контексті формування мережевого суспільства.

Протягом останніх десятиліть глобалізація та інформатизація оцінюються науковцями не лише як процеси всесвітнього масштабу і значення, а й як фактори формування нового суспільства. Таким новим суспільством виступає «мережеве суспільство», яке засноване на знаннях, його можна вважати соціальною структурою, що характеризує інформаційну епоху розвитку людства.

За відсутності єдиного визначення поняття «мережеве суспільство», в обґрунтуванні його сутності варто керуватися перш за все узагальненим визначенням М. Кастельса, який зазначав, що мережеве суспільство – це специфічна форма соціальної структури, яка характерна для інформаційного суспільства [33]. Для ширшого розуміння цього поняття слід зважати на наявність тих факторів становлення сучасного суспільства, які стають вирішальними у його визначенні як мережевого. Серед них називають: зростання ролі інформації в житті суспільства, збільшення частки комп'ютерних комунікацій, створення глобального інформаційного (комунікативного) простору, і відповідно, зміна самої соціальної реальності, в якій всі основні сфери життєдіяльності ґрунтуються на мережевій логіці [63]. Це суспільство є таким, що динамічно змінюється як на глобальному, так і регіональних рівнях, має низку загроз, а головне, не гарантує якості і безпеки життя громадян.

Глобальне інформаційне суспільство побудоване за принципом мереж. Побудова мережевого суспільства пов'язана зі збільшенням ролі наднаціонального, а також з розвитком глобальних телекомунікацій (наприклад, Інтернет), що забезпечує майже не обмежені можливості горизонтального спілкування між індивідами і групами без дозволу урядів, робить потенційною мережевою структурою значну частину світу.

Становлення мережевого суспільства характеризується впливом сучасних засобів масової інформації та комунікації на політико-владні відносини та процеси, на діяльність різноманітних політикоінституціональних утворень.

Саме поширення новітніх комунікацій, поява мережі Інтернет стали одними зі значущих процесів, які і досі надають значного впливу на соціально-політичну сферу. Розвиток комунікативної складової мережевого суспільства вплинув на появу альтернативних форм масової комунікації (соціальні мережі), що надали активного розвитку віртуальним Інтернет-спільнотам. Як зазначає В. Горовий, «це співтовариство вже сьогодні може мобілізуватися без особливої працезатратної, тривалої підготовки, використовувати будь-який сприятливий привід для організованого виступу» [27, с.76]. Підтвердженням даного твердження є поява так званих твіттер-революцій, в яких соціальні мережі стали інструментом реалізації громадських ініціатив. Р. Войтович, досліджуючи мережеве суспільство в умовах глобалізації, визначає роль мережевого суспільства в якості методологічного інтегратора, який «задає нову структуру глобального розвитку шляхом налагодження безперервної самоорганізації внутрішнього простору національних держав» [16, с.11]. Це дозволяє оперувати такими категоріями як мережева політика, мережева економіка, мережева культура, мережева наука. Так, реалізація мережевої політики пов'язана із реалізацією політики окремої національної держави, яка орієнтується на загальнопланетарні принципи і підтримується окремими суб'єктами глобального простору. Як зазначає Р. Войтович, свідченням реалізації такої політики стала низка кольорових революцій [16, с.12].

Отже, в інформаційному суспільстві з'являється загальна тенденція зменшення політичної участі громадян, натомість зростають «прямі форми колективної дії», серед яких і різні форми суспільних рухів. Така модель політичної участі має тенденцію до фрагментації (перехід до мережевих структур, групова та індивідуальна участь), неабияка залученість громадян до процесу прийняття рішень на локальному, національному та глобальному

рівнях [50, с. 115].

Характеристики сучасного суспільства як мережевого, поширення глобалізаційних процесів, зміна у ціннісних орієнтирах та потребах індивідів обумовили появу нових суспільно-політичних рухів (антиглобалістський рух, феміністський, рух зелених, споживачів тощо). Існують різні трактовки даного типу рухів, але здебільшого вони розглядаються як мережеві структури без ієрархії і єдиного лідера, інституалізація в такій структурі практично відсутня. Вони спрямовані на реалізацію і відстоювання нематеріальних цінностей. За висновками М. Кастельса, із подоланням мережами факторів часу та відстані, люди більшою мірою намагаються самовизначитися в просторі і відновити свою історичну пам'ять, що є умовою розвитку тієї ідентичності, яка породжує розвинуті форми самосвідомості суб'єкта та сучасні суспільно-політичні рухи.

РОЗДІЛ 3. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Для виконання трудових обов'язків в сфері політико-гуманітарної діяльності з урахуванням положень нормативних вимог з безпеки праці, та для практичної реалізації теми: «Політико-ідеологічні орієнтації в суспільній свідомості: регіональний аспект», передбачається засвоєння основних заходів з охорони праці на робочих місцях в адміністративних приміщеннях.

3.1 Аналіз потенційних небезпек

Обладнання, яке використовується можна умовно розділити на дві групи:

а) обладнання, яке безпосередньо забезпечує робочий процес (наприклад, комп'ютерна та різноманітна периферійна техніка при роботах в офісі);

б) обладнання, яке підтримує комфортні умови праці (наприклад, опалювальні прилади, кондиціонери, іонізатори повітря для забезпечення оптимальних параметрів мікроклімату в приміщеннях).

До основних небезпечних факторів трудового процесу відносяться:

– Ураження електричним струмом, у наслідок несправності електроболаднання, невиконання правил техніки безпеки при користуванні електричним обладнанням, що може призвести до електротравм різного ступеню або навіть до летального наслідку;

– механічне травмування в наслідок не раціонального розташування робочих місць, що є порушенням вимог ергономіки;

– підвищенні нервово-психічні навантаження, внаслідок специфіки роботи, а саме постійний контакт з клієнтами, колегами по роботі, керівництвом, контрагентами при вирішенні робочих питань (деякі з них можуть бути конфліктними, суперечливими), що може викликати емоційний

дискомфорт, внутрішнє роздратування та емоційну нестабільність під час короткотривалих певних негативних ситуацій, та може призвести до захворювань нервової системи, зниження насаги на працю та стресових станів;

- захворювання кістково-м'язового апарату, у зв'язку з тривалим статичним напруженням м'язів спини, шиї, рук і ніг, що призводить до ушкодження опорно-рухового апарату;

- негативний вплив електромагнітних (в тому числі і рентгенівських) випромінювань при використанні моніторів персональних комп'ютерів (далі ПК) з електронно-променевою трубкою, що призводить до погіршень зору, зниження імунітету;

- недостатнє або надмірне освітлення робочих місць, в зв'язку з несправністю, або хибним вибором освітлювальних приладів, в зв'язку з неправильним розташуванням робочих місць по відношенню до джерел природного та штучного освітлення, що призводить до погіршення зору або ефекту засліплення;

- дискомфортний рівень шуму, який створюється перетворювачем напруги електронно-обчислювальної машини (далі ЕОМ), її технічною периферією, а також при спілкуванні працівників, що призводить до роздратування та зниження працездатності;

- незадовільні параметри мікроклімату в робочих приміщеннях, у зв'язку із відсутністю приладів, що забезпечують необхідний повітрообмін та опалювальних систем, які можуть викликати загальні захворювання;

- можливість загоряння, в зв'язку з порушенням правил протипожежної безпеки, використанням несправного електрообладнання, або відсутністю систем пожежної сигналізації і пожежогасіння, що призводить до пожежі;

- неправильні дії персоналу в умовах надзвичайних ситуацій, які призводять до паніки та загибелі людей.

3.2 Заходи по забезпеченню безпеки

У приміщенні офісу застосовується широке різноманіття електроприладів: персональні комп'ютери, принтери, ксерокси, факси, освітлювальні прилади, кондиціонери, побутові електроприлади тощо. Небезпека ураження електричним струмом при використанні цих приладів з'являється при недотриманні заходів обережності, а також при відмові або несправності цього обладнання. Наслідки ураження електричним струмом залежать від багатьох факторів: опору організму, величини, тривалості дії, роду і частоти струму, шляхів його проходження через життєво важливі органи, умов зовнішнього середовища.

Для запобігання ураження електричним струмом встановлено електроустаткування, яке відповідає вимогам: ПУЕ («Правила устрою електроустановок») і ГОСТ 12.1.030-81 (2001) «ССБТ. Электробезопасность. Защитное заземление, зануление», величина опору захисного заземлення електрообладнання приміщення - 4 Ом; НПАОП 40.1-1.32-01 «Правила устройства электроустановок. Электрооборудование специальных установок», приміщення, в якому розташовуються ЕОМ, різноманітне устаткування, відноситься до класу пожеженобезпечної зони П-Па, тому передбачений мінімальний ступінь захисту ізоляції обладнання IP44; ГОСТ 12.1.009-76 (1999) «ССБТ. Электробезопасность. Термины и определения» обладнання офісу має подвійну ізоляцію, яка складається з робочої та додаткової ізоляції; ГОСТ 12.2.007.0-75* (2001) «ССБТ. Изделия электротехнические. Общие требования безопасности» ЕОМ, периферійні пристрої ЕОМ та устаткування для обслуговування, ремонту та налагодження ЕОМ по способу захисту людини від ураження електричним струмом, належать до I класу, оскільки мають подвійну ізоляцію, елемент для заземлення та провід для приєднання до джерела живлення, що має заземлюючу жилу і вилку з заземлюючим контактом. Експлуатація електроустановок і електроустаткування проводиться відповідно до

НПАОП 40.1-1.01-97 «Правила безпечної експлуатації електроустановок» та НПАОП 40.1-1.21-98 «Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів».

Ймовірність механічного травмування може виникнути внаслідок не раціонального розташування робочих місць, захаращення робочих місць або у зв'язку з недбалістю та неухважністю обслуговуючого персоналу. Для виключення травматизму згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» зроблено більш зручне та раціональне розташування робочих місць, таким чином збільшена відстань між ними, яка відповідає нормованим значення (площа на одне робоче місце має становити не менше ніж 6,0 м², а об'єм не менше ніж 20,0 м³).

У зв'язку із стресовими ситуаціями та нервово-емоційними навантаженнями у працівників може виникнути ймовірність захворювань загально-невротичного характеру.

З метою зниження нервово-емоційного напруження, стомлення зорового аналізатора, поліпшення мозкового кровообігу, подолання несприятливих наслідків гіподинамії, запобігання втоми, згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» для робітників із застосування ЕОМ, передбачені регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожні дві години, а також обладнані побутові приміщення для відпочинку під час роботи, кімната психологічного розвантаження. В кімнаті психологічного розвантаження передбачені пристрої для приготування й роздачі тонізуючих напоїв, а також місця для занять фізичною культурою

Для оптимізації відносин у колективі проводяться тренінги з залучанням психологів на теми: «Адаптація у новому колективі», «Поведінка в суспільстві».

Для запобігання кістково-м'язових порушень у зв'язку з тривалим

статичним напруженням м'язів спини, ший, рук і ніг необхідно виконувати фізичні вправи 2-3 рази протягом робочого часу.

3.3 Заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці

Внаслідок роботи за ПК, на фізіологію людини негативно впливають електромагнітні випромінювання. Щоб зменшити наслідки впливу на людину та знизити негативні показники у робочій зоні до допустимих значень, згідно з ГОСТ 12.2.007.0-75 «Изделия электротехнические. Общие требования безопасности», вироби, які створюють електромагнітні поля, повинні мати захисні елементи (екрани, поглиначі і т.д.). Вимоги до захисних елементів повинні бути вказані в стандартах та технічних умовах на конкретні види виробів. Згідно з НПАОП 0.00-1.28-10 «Правила охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин» та ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин», на робочих місцях обладнаних ПК встановлені рідкокристалічні монітори, які не є джерелами рентгенівського та електромагнітного випромінювань.

Основними причинами недостатньої або надмірної освітленості робочих місць є несправність або хибний вибір освітлювальних приладів, неправильне розташування робочих місць по відношенню до джерел освітлення.

Незадовільна освітленість на робочому місці або на робочій зоні може бути причиною зниження продуктивності та якості праці, отримання травм. Недостатнє або надмірне освітлення викликає зоровий дискомфорт, що виражається у відчутті незручності або напруженості. Тривале перебування в умовах зорового дискомфорту призводить до розсіювання уваги, зменшення зосередженості, зоровій і загальній втомі.

У офісному приміщенні, згідно ДБН В.2.5-28-2018 «Природне і штучне освітлення» передбачене природне та штучне освітлення. Природне

освітлення здійснено через світлові прорізи, які забезпечують коефіцієнт природної освітленості (КПО) не нижче 1,5%. Для захисту від прямих сонячних променів, які створюють прямі та відбиті відблиски на поверхні екранів і клавіатури, передбачено сонцезахисні пристрої, на вікнах встановлені жалюзі або штори.

Розрахунок загального штучного освітлення в приміщенні офісу розмірами $A \times B \times H = 18 \times 10 \times 3,5$ м, з висотою робочої поверхні $h_p = 0,8$ м, нормованим значенням штучного освітлення для кабінету $E_n = 300$ лк.

1. Розраховуємо кількість рядів світильників у приміщенні N_p :

$$N_p = \frac{B}{(H - h_p) \cdot [L/h]}, \text{ шт}; \quad (4.1)$$

де: B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м;

$[L/h]$ – числове значення коефіцієнта світильника;

$$N_p = \frac{10}{(3,5 - 0,8) \cdot 1,4} = 3, \text{ шт.}$$

2. Визначаємо максимально припустиму відстань між рядами світильника L_{\max} :

$$L_{\max} = \frac{B}{N_p}, \text{ м}; \quad (4.2)$$

де: B – ширина приміщення, м;

N_p – кількість рядів світильників у приміщенні, шт;

$$L_{\max} = \frac{10}{3} = 3,33, \text{ м.}$$

3. Визначаємо значення індексу приміщення i , що характеризує співвідношення розмірів освітлювального приміщення і висоти розміщення світильників:

$$i = \frac{A \cdot B}{(H - h_p) \cdot (A + B)}, \quad (4.3)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м;

$$i = \frac{18 \cdot 10}{(3,5 - 0,8) \cdot (18 + 10)} = 2,38$$

4. Визначаємо значення коефіцієнта використання світлового потоку η , створюваного світильником типу ЛПО.

Вибирається з урахуванням відбиття поверхонь приміщення та індексу приміщення і дорівнює $\eta = 58 \%$.

5. Визначаємо сумарний світловий потік освітлювальної установки у даному приміщенні Φ_{Σ} :

$$\Phi_{\Sigma} = \frac{E_H \cdot A \cdot B \cdot k_3 \cdot z}{\eta}, \text{ лм}; \quad (4.4)$$

де: E_H – рівень нормованого загального освітлення, лк;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_3 – коефіцієнт запасу (для кабінету $k_3 = 1,4$);

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості (відношення середньої освітленості до мінімальної освітленості), як правило дорівнює (для люмінесцентних ламп $z = 1,1$);

η – коефіцієнт використання світлового потоку;

$$\Phi_{\Sigma} = \frac{300 \cdot 18 \cdot 10 \cdot 1,4 \cdot 1,1}{0,58} = 143379, \text{ лм.}$$

6. Визначаємо умовну загальну кількість світильників у приміщенні N_{ce}^* :

$$N_{ce}^* = \frac{A \cdot B}{L_{\max}^2}, \text{ шт}; \quad (4.5)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

L_{\max} – максимально припустима відстань між рядами світильників, м;

$$N_{cv}^* = \frac{18 \cdot 10}{3,33^2} = 16, \text{ шт.}$$

7. Розраховуємо світловий потік умовного джерела світла Φ_l^* :

$$\Phi_l^* = \frac{\Phi_{\Sigma}}{N_l^*}, \text{ лм;} \quad (4.6)$$

де: Φ_{Σ} – сумарний світловий потік освітлювальної установки, лм;

N_l^* – загальна кількість ламп у світильнику, яка розраховується за формулою:

$$N_l^* = N_{cv}^* \cdot n, \text{ шт;} \quad (4.7)$$

де: n – кількість ламп у світильнику, шт;

$$N_l^* = 16 \cdot 2 = 32, \text{ шт;}$$

$$\Phi_l^* = \frac{143379}{32} = 4481, \text{ лм.}$$

8. Знаходимо коефіцієнт m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи Φ_l^* та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи Φ_l :

$$m = \frac{\Phi_l^*}{\Phi_l}; \quad (4.8)$$

$$m = \frac{4481}{2800} = 1,6.$$

9. Визначаємо оптимальну (фактичну) кількість світильників у приміщенні N_{cv} :

$$N_{cv} = N_{cv}^* \cdot m, \text{ шт;} \quad (4.9)$$

де: N_{cv}^* – умовна загальна кількість світильників у приміщенні, шт;

m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи;

$$N_{ce} = 16 \cdot 1,6 = 27, \text{ шт.}$$

10. Визначаємо фактичну кількість ламп у приміщенні N_l :

$$N_l = N_{ce} \cdot n, \text{ шт;} \quad (4.10)$$

де: N_{ce} – оптимальна (фактична) кількість світильників у приміщенні, шт;

n – кількість ламп у світильнику, шт;

$$N_l = 27 \cdot 2 = 54, \text{ шт.}$$

11. Визначаємо загальну розрахункову освітленість E_p у приміщенні, що створюється при застосуванні стандартних ламп:

$$E_p = \frac{\Phi_l \cdot N_l \cdot \eta}{A \cdot B \cdot k_z \cdot z}, \text{ лк;} \quad (4.11)$$

де: Φ_l – фактичний світловий потік вибраної стандартної лампи, лм;

N_l – фактична кількість ламп у приміщенні, шт;

η – коефіцієнт використання світлового потоку;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_z – коефіцієнт запасу;

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості;

$$E_p = \frac{2800 \cdot 54 \cdot 0,58}{18 \cdot 10 \cdot 1,4 \cdot 1,1} = 316, \text{ лк.}$$

Виходячи з розрахунку загальне штучне освітлення в приміщенні офісу дорівнює 316 лк, що відповідає нормованому значенню освітлення і яке забезпечується за допомогою 27 світильників типу ЛПО.

Рівні звукового тиску в октавних смугах частот, рівні звуку та еквівалентні рівні звуку на робочих місцях приміщення відповідають вимогам ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» та ДСН 3.3.6.037-99 «Санітарні норми виробничого шуму, ультразвуку та

інфразвуку». Зниження рівня шуму в приміщенні здійснено за допомогою:

- використання більш сучасного обладнання;
- розташування принтерів та різноманітного устаткування колективного користування на значній відстані від більшості робочих місць працівників;
- переведення жорсткого диска в режим сну (Standby), якщо комп'ютер не працює протягом визначеного часу;
- використання блоків живлення ПК з вентиляторами на гумових підвісках;

Неправильне проектування або несправність систем опалення та вентиляції в приміщенні офісу може призвести до негативних впливів на здоров'я працівників у вигляді простудних захворювань, перегрівань, проблем із дихальними шляхами тощо.

Метеорологічні умови в приміщенні офісу – температура повітря, відносна вологість повітря й швидкість його переміщення відповідають встановленим санітарно-гігієнічним вимогам ДСН 3.3.6.042-99 «Державні санітарні норми мікроклімату виробничих приміщень» і ГОСТ 12.1.005-88 (1991) «ССБТ. Общие санитарно-гигиенические требования к воздуху рабочей зоны». Роботи в офісному приміщенні, належать до категорії Іб - легка робота, тому передбачені наступні оптимальні значення параметрів мікроклімату:

- у холодний період року: температура 21-23°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,1 м/с;
- у теплий період року: температура 22-24°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,2 м/с.

Забезпечення таких параметрів мікроклімату досягається оснащенням приміщень пристроями кондиціонування, вентиляції та дезодорації повітря, системами опалювання.

Оптимальні рівні позитивних (n+) і негативних (n-) іонів у повітрі приміщення з ВДТ відповідають вимогам ГН 2152-80 «Санітарно-гігієнічні

норми допустимих рівнів іонізації повітря виробничих та громадських приміщень» і становить: $n_+ = 1500-30000$ (шт. на 1см^3); $n_- = 3000-5000$ (шт. на 1см^3). Підтримку оптимального рівня легких позитивних і негативних аероіонів у повітрі на робочих місцях забезпечуються за допомогою біполярних коронних аероіонізаторів.

3.4 Заходи з пожежної безпеки

Горінням називається складний фізико-хімічний процес взаємодії горючої речовини та окислювача, який супроводжується виділенням тепла та випромінюванням світла.

Процес горіння призводить до пожежі.

Пожежа – неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується в часі і просторі.

Комплекс протипожежних заходів для офісного приміщення обладнаного ПК з ВДТ розроблений згідно вимог НАПБ А.01.001-2014 «Правила пожежної безпеки в Україні».

Виходячи з аналізу речовин та матеріалів, які використовуються при роботі у приміщенні обладнаному ПК з ВДТ:

- згідно ДСТУ EN 2:2014 «Класифікація пожеж (EN 2:1992, EN 2:1992/A1:2004, IDT)» у офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ можлива пожежа класів – А (пожежа, що супроводжується горінням твердих матеріалів) та Е (горіння електроустановок, що перебувають під напругою до 1000 В);

- відповідно до вимог ДСТУ Б В.1.1-36:2016 «Визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою», воно належить до категорії «Д» з пожежної небезпеки – простір у приміщенні, у якому перебувають тверді горючі речовини та матеріали.

Оскільки офісне приміщення обладнане ПК з ВДТ належить до

категорії «Д» з пожежної небезпеки, тому відповідно до вимог ДБН В.1.1-7:2016 «Пожежна безпека об'єктів будівництва. Загальні вимоги» воно має II ступінь вогнестійкості.

Обладнання, силові та освітленні мережі офісного приміщення обладнаного ПК з ВДТ відповідають вимогам пожежної безпеки, оскільки виконані відповідно до вимог НПАОП 40.1-1.32-01 «Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок», та мають ступінь захисту ізоляції обладнання IP44 яка відповідає класу пожежанебезпечної зони II-IIa до якої належить приміщення.

З технічних та організаційних заходів запобігання пожеж в офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ передбачені наступні протипожежні заходи:

- згідно вимог ДБН В.2.5-56:2014 «Системи протипожежного захисту», в офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ встановлена система пожежної й охоронної сигналізації «Сигнал-ВК6». Яка забезпечує виявлення теплових і димових ознак пожежі і місця виникнення пожежі з точністю до місця розміщення датчика;

- оскільки офісне приміщення що обладнане ПК з ВДТ, тому відповідно до вимог п. 5 розділу VI «Вибір типу та необхідної кількості вогнегасників», «Правил експлуатації та типових норм належності вогнегасників», затверджених наказом МВСУ 15.01.2018 № 25 та зареєстрованих в МЮУ 23.02.2018 р. за № 225/31677 для гасіння електроустановок, що знаходяться під напругою, передбачені вуглекислотні вогнегасники типу ВВК-3,5 (з розрахунку один вогнегасник с величиною заряду вогнегасної речовини 3 кг. і більше, на 20 м² площі приміщення). Додатково, на кожному поверсі будівлі, в якій розміщене приміщення обладнане ПК з ВДТ, передбачене два переносних порошкових вогнегасника – ВП-5. Відстань між вогнегасниками та місцями можливих загорянь не перевищує 10 м.

3.5 Заходи по забезпеченню безпеки в надзвичайних ситуаціях

Захист населення при хімічному зараженні у разі аварії на хімічно небезпечному об'єкті або транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини.

Хімічне зараження є наслідком аварій на хімічно-небезпечному об'єкті (ХНО) і транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини (СДОР).

Вирішальне значення при аваріях на ХНО має швидкість виконання заходів щодо захисту населення.

При загрозі чи виникненні аварії негайно, відповідно до діючих планів, здійснюється оповіщення працюючого персоналу і населення, що проживає поблизу. Населенню даються вказівки про порядок поведінки.

Про аварію керівник об'єкта або черговий диспетчер доповідає начальнику цивільного захисту (ЦЗ) міста, області.

Обслуговуючий персонал відповідно до діючих на об'єкті інструкцій вживає заходи захисту з ліквідації чи локалізації аварії. У міру прибуття до цих робіт беруться підрозділи рятувальних служб і спеціалізовані невоєнізовані формування.

За сигналом оповіщення:

- населення вдягає засоби захисту органів дихання (табельні або найпростіші) і виходить із зони зараження в зазначений район;
- особовий склад (о.с.) органів керування збирається на пунктах керування;
- о.с. підрозділів рятувальних служб прибуває до місця аварії;
- спеціалізовані невоєнізовані формування, формування медичної служби й охорони громадського порядку прибувають у призначені пункти збору.

У першочерговому порядку організується розвідка, що встановлює місце аварії, вид СДОР, ступінь зараження нею території і повітря, стан

людей у зоні зараження, межі зон зараження, напрямок і швидкість вітру, напрямок поширення забруднення. Розвідка ведеться розвідувальними підрозділами газорятувальної служби і спеціалізованих формувань.

Встановлюється оточення зон зараження й організовується регулювання руху.

Після проведення розвідки й ухвалення рішення починається організоване ведення рятувальних робіт. До цього заходи щодо порятунку людей вживаються працюючим персоналом об'єкта і самим населенням у порядку само- і взаємодопомоги.

У зоні зараження намічаються ділянки й об'єкти, на які вводяться рятувальні і медичні формування. Уражені після надання їм допомоги доставляються на незаражену територію, а при необхідності - у лікувальні установи. Населення, яке опинилося в зоні зараження, евакуюється за її межі.

Роботи проводяться з дотриманням запобіжних заходів, використовуються засоби індивідуального захисту (ЗІЗ), передбачається страхівка особового складу, що виконує роботи в незручних та ізольованих місцях.

На виході із зон зараження організовується санітарна обробка населення і о.с. формувань, дегазація транспорту та майна. Ці роботи проводяться на пунктах спеціальної обробки (ПуСО). Заражений одяг збирається для наступної дегазації чи знищення.

З метою найшвидшої ліквідації наслідків аварії здійснюється дегазація території, споруджень, устаткування, техніки та інших об'єктів зовнішнього середовища. Повернення населення в зону зараження допускається після проведення контролю зараженості.

Харчова сировина, продукти харчування і фураж, що опинилися в зоні зараження, перевіряють на зараженість, після чого приймається рішення на їхню дегазацію, утилізацію чи знищення.

Запаси води і джерела водопостачання також перевіряються на зараженість.

При виникненні аварії з викидом СДОР на транспорті оповіщаються начальники ЦЗ району, міста й області, на території яких відбулася аварія, і за їх розпорядженням чи за розпорядженням голови надзвичайної комісії приводяться до готовності органи управління, формування розвідки, медичної служби, органи громадського порядку й інші. Організуються оточення місця аварії, рятувальні й інші невідкладні роботи.

Висновки до третього розділу

Таким чином, у розділі розглянуто аналіз потенційних небезпек, що можуть вплинути на здоров'я працівників економіко-гуманітарної сфери під час виконання робочих обов'язків в адміністративному приміщенні. Заходи по забезпеченню безпеки, заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці, заходи з пожежної безпеки (в приміщенні офісу класом пожежі А (Е), категорією приміщення Д передбачені вуглекислотні вогнегасники типу ВВК-3, також встановлена система пожежної й охоронної сигналізації «Сигнал-ВК6», яка забезпечує виявлення теплових і димових ознак пожежі і місця виникнення пожежі з точністю до місця розміщення датчика.) та заходи по забезпеченню безпеки у надзвичайних ситуаціях, а саме захист населення при хімічному зараженні у разі аварії на хімічно небезпечному об'єкті або транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини.

ВИСНОВКИ

На підставі теоретичного аналізу і результатів емпіричного дослідження політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості на прикладі Запорізької області було зроблено наступні узагальнені висновки.

1. Політико-ідеологічні орієнтації як головний концепт дослідження відображають спрямованість особистості на певні політичні ідеї і цінності, на ті чи інші політичні сили; у сукупності є зовнішніми силами, які регулюють і детермінують мотивацію особистості і їх поведінку в політичній сфері. Визначено наступні особливості політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості: по-перше, їх базовою основою виступає політична ідеологія, що характеризується різноманітністю ціннісно-ідеологічного спектру; по-друге, їх структура представлена з одного боку, як система когнітивних уявлень про політичні процеси і явища, емоційного ставлення до цих процесів і політичних суб'єктів, політичної поведінки як участі індивіда у суспільно-політичних процесах, з іншого – як рівнева структура, що включає політичні цінності, політичні ідентичності, політичні компетентності, схильності до окремих форм політичної активності; по-третє, політичні партії і рухи виступають як суб'єкти репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільстві; по-четверте, розгляд політико-ідеологічних орієнтацій передбачає не тільки їх дослідження в контексті політичної ідеології, але й уявлень громадян про напрям розвитку України як соціальної держави.

2. Політичні партії можна розглядати як структурний елемент соціальної системи, як колективну форму організації та інституалізації соціально-класової активності, як чинник формування й вираження громадської думки та ідеологічних установок різних соціальних груп, а отже як суб'єкт репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості. Визначено такі типи партійних утворень, як масово-бюрократичні, програмні партії, які у своїй основі мають певну й чітку

ідеологію, тобто є суто ідеологічними й підтримують розвиток держави відповідно до принципів та ціннісних імперативів ідеології; електорально-професійні, прагматичні партії, ідеологія яких розмита й не має чіткої визначеності, дії яких спрямовані передусім на реалізацію конкретних завдань відповідно до соціально-економічної ситуації в країні. Виділено ідеологічні тренди в процесі розвитку партійної системи в Україні: гібридизація політичної ідеології як трансформація ідеологічних засад політичних партій залежно від електоральних симпатій і очікувань суспільства, інтересів певних груп; ідеологія як «необов'язковий атрибут» політичних партій; феномен «партії влади» в Україні як чинник «деідеологізації» партійного життя; феномен «лідерських» партій; ідеологія як товар.

3. Обґрунтовано, що вибір ідеологічного напрямку розвитку держави як соціальної визначає політичні орієнтації в суспільній свідомості, а в контексті сучасних трансформацій в українському суспільстві і цивілізаційний вектор розвитку – західний чи євразійський. Визначено, що на сьогодні ідеологічний вектор розвитку соціальної держави відповідає таким моделям як ліберальна (неоліберальна), соціал-демократична (соціалістична) і корпоративістська (змішана), а основою вибору моделі соціальної держави в контексті політико-ідеологічних орієнтацій і суспільній свідомості виступає категорія соціальної справедливості як ціннісно-ідеологічний конструкт і практика взаємодії держави і суспільства.

4. Проведений аналіз політико-ідеологічних особливостей політичних суб'єктів дає підстави стверджувати, що серед українських політичних інституцій переважають ліберально-демократичні і соціал-демократичні ціннісні політико-ідеологічні орієнтації, досить стійкими залишаються ідеологічні імперативи соціалістичної спрямованості, причому переважають погляди на формування моделі соціальної держави соціал-демократичного і корпоративістського типу. Проте немає певної визначеності і консолідації серед політичних суб'єктів щодо впровадження конкретної моделі соціальної

держави.

Зважаючи на те, що психологічний політико-ідеологічних орієнтацій полягає в формуванні в масовій свідомості ціннісних систем і консистентних зразків поведінки, які відповідають сутнісним принципам конкретної моделі соціальної держави (ліберальної, корпоративістської, соціал-демократичної), було досліджено ціннісну структуру масової свідомості українців. Виявлено, що в суспільній свідомості українського суспільства переважають ціннісні уявлення, які відображають цінності традиційного (патерналізм, солідаризм, субсидіарність) і постіндустріального суспільства (автономія, свобода, відповідальність, творчість). Виходячи з цього, ціннісний аспект політико-ідеологічних орієнтацій пов'язаний з: впровадженням ліберальних цінностей в групову свідомість сучасної молоді; формуванням позитивного ставлення старшого покоління до нових ціннісних стереотипів поведінки людини в умовах ринкових відносин в різних сферах суспільного життя; застосуванням в маркетингових і PR-кампаніях трансляції традиційних національних українських і православних цінностей (духовність, соборність, милосердя, повага, любов, родина).

5. В умовах транзитивності українського суспільства найбільш впливовими (хоча і не єдиними) механізмами формування політико-ідеологічних орієнтацій є соціально-політичний маркетинг і розвиток громадсько-політичних рухів в контексті формування мережевого суспільства.

Соціально-політичний маркетинг виступає як технологія управління соціальною сферою через практичну діяльність соціально-політичних суб'єктів з впровадження в суспільну свідомість соціально-політичних, ідеологічних цінностей, ідей, патернів поведінки громадян, ідеологічних імперативів конкретної моделі соціальної політики, філософсько-методологічною основою якої виступає принцип соціальної справедливості, а результатом – досягнення соціального ефекту, який полягає в сприянні формуванню ефективної моделі соціальної політики і реалізації принципу

соціальної справедливості через узгодження потреб та інтересів різних соціальних груп і взаємодію політичних інститутів, бізнесу і недержавного сектору суспільства.

Розвиток громадсько-політичних рухів в контексті формування мережевого суспільства як механізм формування політико-ідеологічних орієнтацій в суспільній свідомості передбачає поширення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у вирішенні соціально-політичних проблем на локальному, національному і глобальному рівнях.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Агарков О.А. Соціально-політичний маркетинг як технологія управління соціальною сферою: концепція і механізми реалізації: дис. д.політ.наук; 23.00.02. Львів, 2013. 464 с.
2. Агарков О.А. Соціально-політичний маркетинг: теоретичний і практичний аспекти [Монографія]. Запоріжжя: Просвіта, 2011. 316 с.
3. Агранович В.Б. Инновации в транзитивном обществе:социально - философский анализ: дис... к. филос. н.:09.00.11. Томск: 2007. 356 с.
4. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии. Полис. 1992. №4. С. 45-77.
5. Астафьева О.Н. «Переходность» как принцип социокультурного развития: движение общества к новому типу культуры. Стратегии динамического развития России: единство самоорганизации и управления: материалы Первой междунар. науч.-практ. конф. Т.Ш. Синергетика в решении проблем человечества XXI века - диалог школ. М., 2004. С. 145-156.
6. Бакуменко В. Державне регулювання економікою в умовах переходу до ринку. Вісник Української академії державного управління при Президентіві України. 1997. № 1. С. 23-36.
7. Баронин А.С. Этническая психология. К.: Тандем, 2000. 264 с.
8. Бебик В.М. Глобальний політичний менеджмент в системі політології глобального світу: проблеми і методологія. Актуальні проблеми внутрішньої політики. 2004. №2. С. 27–34.
9. Бебик В.М. Політичний маркетинг і менеджмент. К.: МАУП, 1996. 144 с.
10. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина: [Монографія]. К.: МАУП, 2003. 424 с.
11. Бейме К. Партии. Политология вчера и сегодня. Вып. 4. М., 1992. С. 50–89.

12. Буданов В.Г. Управление человекомерными системами и методология синергетики. Философия управления: проблемы и стратегии / Отв. Ред. В.М. Розин. М.: ИФ РАН, 2010. С. 89 – 112.
13. Булыгина А.А. Ценности транзитивного российского общества. Проблемы социальных взаимодействий в транзитивном обществе. Новосибирск, 1999. С. 27-32.
14. Ваторопин А. Политические ориентации студенчества. Социс. 2000. №6. С. 39-43.
15. Вебер М. Основные социологические понятия // Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
16. Войтович Р. Мережеве суспільство як нова форма соціальної організації в умовах глобалізації. Політичний менеджмент. 2010. № 5. С. 3–18.
17. Волзер М. Безпека і добробут. Сучасна політична філософія: Антологія / [упоряд.: Я. Кіш]. К.: Основи, 1998. С. 486–523.
18. Воробьева И. Противоречия и парадоксы политических ориентаций в структуре жизненного мира россиян. Социологические исследования. 2016. №1. С. 17-26.
19. Гавра Д., Соколов Н. Исследование политических ориентаций. Социс. 1999. №1. С. 66-77.
20. Гаджиев К.С. Политология: учебник для высших учебных заведений. М.: Логос, 2001. 488 с.
21. Гетьман Г.П., Килимчук Ю.В. Чи стане Україна соціальною державою? Бесіди про Конституцію. К.: «Бліц-Інформ», 1996. 22 с.
22. Гнатенко П. І. Український національний характер. К.: «ДОК-К», 1997. 116 с.
23. Головатий М.Ф. Трансформації нової соціальної політики в сучасній Україні: концептуальні засади. Соціальна робота в Україні: теорії і практика. 2002. №1. С. 20-24.

24. Головатий М.Ф. Хто стане третім Президентом України? Про ідеологічні метаморфози наступних президентських виборів. Політичний менеджмент. 2003. №2. С. 65–73.
25. Головаха Є. Українське суспільство: шляхи трансформації. Український соціологічний журнал. 2016. №1-2. С. 26-30.
26. Горбатенко В. П. Еволюція політичних партій від кадрових і масових до картельних і новітніх. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2016. Випуск 20. С. 49-55.
27. Горовий В.М. ІТ-субкультури в структурі сучасного суспільства. Україна: події, факти, коментарі. 2012. № 5. С. 76–85.
28. Дилигенский Г. Социально-политическая психология. М.: Новая школа, 1996. 352 с.
29. Дюверже М. Политические партии [пер. с фр. Зимина Л. А.] 4-е изд. М.: Акад. проект, 2007. 540 с.
30. Завадский С. Государство благоденствия; [пер. с польского Б.Т. Челябинской и А.А. Якушева / под. ред. Г.Х. Шахназарова]. М.: Прогресс, 1966. 367 с.
31. Кайзер А. Значение социального партнерства для рыночной экономики и демократии. // Демократия, социальное государство, рыночная экономика. Варшава: Фонд им. Ф. Эберта, 1993. С. 21-39.
32. Карипов Б. Н. Политические изменения и идеологический дискурс. Социально-гуманитарные знания. 2010. № 1. С. 281 – 290.
33. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
34. Конончук С.Г., Ярош О. Партійна система України: ідеологічний вимір; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К. : [Агентство «Україна»], 2010. 76 с.
35. Конох М.С. Особа: право, свобода, відповідальність: [навч. посібник для студ. філос., політолог. та юрид. фак-в]. К.: Право, 1996. 129 с.

36. Лага В.А. Актуальні питання ідеологічного структурування сучасної партійної системи України. Актуальні проблеми політики. Одеса, 2003. Вип. 17. С. 349–357.
37. Лапин Н.И. Ценности, группы интересов и трансформация российского общества россиян. Социологические исследования. 1997. №3. С.14-24.
38. Лукашова О.А. Пошук нової парадигми: подолання крайнощів // Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні. К.: Либідь, 1998. 235 с.
39. Малишенко Л.О., Голка В.Є. Громадсько-політичні мережі як нові принципи відносин у сучасних суспільствах. Політичне життя. 2018. №2. С. 61-67.
40. Мангейм К. Идеология и утопия; [пер. с нем.] // Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм; [пер. нем. и англ.; отв. ред. и сост. Я.М. Бергер]. М.: Юристъ, 1994. С. 7–260.
41. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. СПб.: Евразия, 1997. 344 с.
42. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. Тексты. [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и А.А. Пузыря]. М.: Изд-во МГУ, 1982. С. 108–117.
43. Мильнер Б.З., Румянцева З.П., Смирнова В.Г., Блинникова А.В. Управление знаниями в корпорациях: учеб. пособ. М.: Дело, 2006. 304 с.
44. Михальченко М. Україна ХХІ століття: і знову пошук шляхів розвитку. Віче. 2001. №1. С. 20-28.
45. Недюха М.П. Системний аналіз історичних типів європейської ідеології. Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. 195 с.
46. Нестерович В.Ф. Основні підходи до визначення поняття «лобіювання». Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2010. № 1. С. 50–58.

47. Новікова О. Концепція соціальної політики в Україні: проблеми і шляхи розв'язання. Соціальна політика і соціальна робота. 1998. № 1-2. С. 5-14.
48. Нозік Р. Розподільна справедливість. Сучасна політична філософія: Антологія. К.: Основи, 1998. С. 239–276.
49. Павлов В. Психологическая структура политических ориентаций. URL: <http://www.dslib.net/psixologia-politiki>.
50. Павлова Т.В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории. Полис. 2008. № 5. С. 113–124.
51. Панина Н.В. Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии. Социология: теория, методы, маркетинг. 2001. №1. С.5-26.
52. Панкевич О.З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2003. 19 с.
53. Парсонс Т. Функциональная теория изменения. Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В.И. Добренькова. М.: Изд-во МГУ, 1994. С. 254-262.
54. Пасько Я.І. Європейські версії соціальної держави: інваріанти та суперечності. Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. праць]. 2006. Вип. 54. С. 78-89.
55. Пирог Г. Політичні орієнтації: системно-психологічний підхід. Вісник Львівського університету. 2018. Випуск 18. С. 336-341.
56. Политология: учеб. / [А. И. Мельвиль и др.]. М. : МГИМО (Университет) МИД России ; Проспект, 2010. 624 с.
57. Примуш М.В. Політико-ідеологічний спектр українських політичних партій на сучасному етапі. Політичне життя. 2018. №3. С. 63-70.

58. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. М.: Аспект Пресс, 2004. 479 с.
59. Ролз Дж. Політичний лібералізм / Сучасна політична філософія: Антологія / [пер. з англ. Я. Кіш]. К.: Основи, 1998. 575 с.
60. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 535 с.
61. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Львів: ЦПД–Астролябія, 2005. 366 с.
62. Руженцева В. Політичні орієнтації пострадянського студентства: динаміка та факторна обумовленість: автореф. дис. ...канд.соціол. наук. Харків, 2007. 22 с.
63. Савельєва Т. П. Сучасне мережеве суспільство: проблеми визначення. Сучасне суспільство. 2018. Вип. 1(15). С. 167-176.
64. Савченко І. Моделі соціальної держави та умови їх запровадження в Україні. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України. 2004. Вип. 1. С. 39-47.
65. Семигіна Т.В. Традиційні моделі соціальної політики в умовах глобалізації. Людина і політика. 2004. № 1. С. 134-143.
66. Сіленко А. Деякі тенденції розвитку соціальної держави. Право України. 2005. № 8. С. 106-110.
67. Сіленко А. Основні теоретико-методологічні підходи зарубіжної і вітчизняної політичної науки до визначення і сутності понять «державна загального добробуту» і «соціальна держава». Людина і політика. 2001. № 6. С. 148-154.
68. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні. К.: Вид-во КНУ ім. Т.Г.Шевченка, 2000. 598 с.
69. Словарь Мюллера (англо-русский) URL: <http://www.diclib.com/>.
<http://www.diclib.com/cgi-bin/d1.cgi?l=ru&base=mueller&page=showindex>
70. Смелзер Н. Социология. М.: Институт практической психологии, 1994. 426 с.

71. Сонько С.П., Скринько М.М. Інфраструктура в умовах транзитивної економіки. Харків: Екограф, 2004. 256 с.
72. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К., 2013. 220 с.
73. Сравнительное изучение цивилизаций : хрестоматия : учеб. пособ. для студ. вузов / [сост., ред. и вступ. ст. Б. С. Ерасова]. М. : Аспект Пресс, 2001. 556 с.
74. Сучасні політичні інститути та процеси в умовах реформування політичної системи України: Програма та методичні рекомендації для слухачів за спеціальністю «Державне управління» / Укл. В.В. Лісничий, О.В. Радченко. Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2006. 22 с.
75. Тарасов И.Н. Идеологическое перепутье Центрально-Восточной Европы. Сайт Фонда исторической перспективы «Перспективы». URL: http://www.perspektivy.info/misl/koncept/ideologicheskoye_pereputje_centraln_ovostochnoj_jevropy_2008-12-27.htm.
76. Теория партий и партийных систем : Хрестоматия / сост. Б.А. Исаев. М. : Аспект Пресс, 2008. 400 с.
77. Удальцова М.В. Транзитивное общество и его проблемы. Проблемы социальных взаимодействий в транзитивном обществе. Новосибирск, 1999. С.3-10.
78. Удовиченко В.П. Украина: Поиск модели социального государства. К.: НАН Украины. Совет по изуч. производ. сил Украины, 1997. 204 с.
79. Управление социальной сферой / [под ред. В.Э. Гордина]. СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та экономики и финансов, 1998. 289 с.
80. Хайек Ф. Судьбы либерализма в XX веке. М.: ИРИСЭН, 2009. 337 с.
81. Чальцева О.М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна

практика : монографія. Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с

82. Четверікова Л.О. Соціальна держава: теоретичний аспект. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: [зб. наук. праць]. Львів, 2004. Вип. 15. С. 103-107.

83. Четверікова Л.О. Суть соціальної політики та аналіз її моделей в соціальних державах. Вісник Соціогуманітарні проблеми людини. Львів: Інститут соціогуманітарних проблем людини, 2005. № 1. С. 67-74.

84. Четверікова Л.О. Сучасний зміст трансформаційних моделей соціальної держави (матеріали науково-практичної конференції). Наше гасло: Всеукраїнський науково-теоретичний часопис СДПУ(о). К., 2004. Вип. 3. С. 113-117.

85. Шаповал В. Конституційна категорія соціальної держави. Право України. 2004. № 5. С. 14-19.

86. Шведа Ю. Політичні партії: енциклопедичний словник. Львів: Астролябія, 2004. 500 с.

87. Штоквіш О.А. Синергетична методологія аналізу соціумів, що трансформуються URL:
<http://ea.dgtu.donetsk.ua:8080/bitstream/123456789/1517/32/shtokvish.htm>.

88. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. К.: ВІПОЛ, 1994. 112 с.

89. Щенникова Л.В. Справедливість и добросовестность в гражданском праве России (несколько вопросов теории и практики). Государство и право. 1997. № 6. С. 119-121.

90. Яковюк І.В. Соціальна держава крізь призму Конституції України 1996 р. Проблеми законності: [Респ. міжвід. наук. зб.]. Х., 1999. Вип. 37. С. 13-18.

91. Яковюк І.В. Соціальна і правова держава: співвідношення понять. Державне будівництво та місцеве самоврядування: [Зб. наук. пр.]. Х., 2001. Вип. 1. С. 99-105.

92. Яницкий О.Н. Экологическое движение и контекст: становление

гражданского общества в посттоталитарной среде. Социологические исследования. 1992. № 12. С. 19–26.

93. Esping-Andersen G. Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton: Princeton University Press, 1998. 260 p.

94. Huntington S. Political order in Changing Societies. New Haven, 1968. 687 p.

95. Lipset S.M. Consensus and Conflict. Essay in Political Sociology. Oxford: Transaction Books, 1985. 375 p.

96. Neuman S. Modern Political parties. Approaches to Comparative Politics. 1956. 649 p.

97. Panebianco A. Political Parties: Organization and Power. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 264 p.

98. Rokeach M. The Nature of Human Values. N.Y., 1973. 325 p.

99. Rorty R. Movements and Campaigns. Dissent. Winter, 1995. P. 55–60.

100. Schattschneider E. Party Government. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942.

101. Schwarzmantel J. Ideology and Politics. L.: Sage, 2008. 208 p.

102. Tomusk V. The Rise of the Transnational Capitalist Class and World Bank «Aid» for Higher Education. International Studies in Sociology of Education. 2002. Vol. 12. №. 3. P. 337-353.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1 - Категорії та одиниці аналізу ціннісних політико-ідеологічних орієнтацій політичних суб'єктів [55]

Напрямок ціннісних орієнтацій	Спосіб досягнення мети	Ціннісні орієнтації в різних сферах суспільного життя		
		Економіка	Соціальна сфера	Політика
Ліберально-демократичний	Реформаторсько-консервативний	Відкритий ринок Вільна конкуренція Пріоритет приватної власності Мінімізація державного контролю	Рівність умов доступу до суспільних благ Значний вплив інститутів громадянського суспільства Селективність надання соціальної допомоги Встановлення мінімальних стандартів споживання	Баланс гілок влади при взаємній конкуренції Можливість сильної президентської влади Пріоритет місцевого самоврядування Консервативно-реформаторська політика
Соціал-демократичний	Реформаторсько-консервативний	Поєднання різних форм власності Регульований ринок Активна підтримка державою вітчизняного виробника	Помірно-активна роль держави в соціальному захисті населення Відповідність стандартам нормального рівня життя Активне залучення великого і середнього капіталу до фінансування соціальних програм	Парламентаристська демократія Помірні реформи
Соціалістичний/комуністичний	Реформаторсько-революційний	Пріоритет суспільно-державної власності Мінімум ринку Централізоване управління	Зрівняння соціального становища громадян Патронат держави Пріоритет колективних цінностей над індивідуальними	Декларація власті трудящих при партійній монополії Схильність до радикалізму

Продовження табл. А.1

Національно-демократичний	Реформаторсько-революційний	Змішані форми власності Помірно-домінуюча роль держави Національний протекціонізм	Капітал орієнтований на службу національній державі Поєднання державної і індивідуальної ініціативи в соціальному захисті Пріоритет національних інтересів	Національний суверенітет Президентська влада Схильність до радикалізму
---------------------------	-----------------------------	---	--	--

В таблиці А.1 наведені кількісні результати контент-аналізу програм політичних суб'єктів.